

วรรณศิลป์ในกนกนกร

ศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชชน (เสฐียรโกเศศ) ได้กล่าวถึงคำว่า "วรรณศิลป์" ไว้ในหนังสือเรื่องการศึกษาวรรณคดีแก่วรรณศิลป์ ในหัวข้อ "อะไรคือ ศิลป" ว่า "วรรณศิลป์ แปลว่า หนังสือที่มีศิลป์" ¹ และให้ความหมายของคำว่า ศิลป ดังนี้

ศิลป คือ อารมณ์สะเทือนใจผ่านเข้าสู่ความคิดและกำหนด ขึ้นเป็นรูป หมายความว่า เมื่อเกิดอารมณ์สะเทือนใจแล้ว ก็ให้อารมณ์นั้นผ่านเข้าไปในความคิดและกำหนดให้เป็นรูปขึ้น อารมณ์สะเทือนใจนี้ ถ้าจะกล่าวไปยังไม่ใช่ศิลป์โดยตรง เป็นแต่ตัวการที่ทำให้เกิดศิลปขึ้นโดยตรง และการแสดง ออกให้เกิดเป็นรูปขึ้นใดก็ตามอาศัยความรู้ที่เรียกว่า เทคนิค การรูปที่แสดงออกมีความงามความไพเราะ รูปนั้นก็จะเป็น ศิลปกรรมขึ้น ในสิ่งที่เป็นศิลปกรรม สิ่งต่างๆที่มนุษย์สร้างขึ้น จะเป็นภาษา (ทางคำพูด ทางเสียงและทางสี เป็นต้น) ลักษณะใดก็ตาม เมื่อมีเจตนาแสดงออกเพื่อเราให้คนเกิด อารมณ์สะเทือนใจ สิ่งนั้นก็เป็ศิลปกรรม และศิลปกรรมใด จะดีวิเศษหรือสูงเพียงใด ก็แล้วแต่ลักษณะของศิลปกรรมนั้น สามารถเราอารมณ์ความสะเทือนใจให้แก่มวลชนซึ่งใคร่รับการอบรมมาดีแล้วเป็นจำนวนมากที่สุดและเป็นเวลายาวนาน ที่สุด ศิลปกรรมนั้นจึงจะโคชื่อวา ศิลปกรรมอันยิ่งใหญ่ ²

(F.W. Ruckstull, Great Works of Art) ²

¹ พระยาอนุมานราชชน. การศึกษาวรรณคดีแก่วรรณศิลป์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2507). หน้า 18.

² เรื่องเดียวกัน. หน้า 29-30.

ฉะนั้น วรรณศิลป์จึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับหนังสือที่มีกำเนิดจากอารมณ์สะท้อนใจและมีรูปแห่งการแสดงออก ค่ายเทคนิคของกวีที่เต็มไปด้วยความงามความไพเราะ

วรรณศิลป์ในวรรณคดีเกิดขึ้นจากส่วนประกอบที่สำคัญ 2 ประการคือ

1. เกิดจากการใช้คำและสำนวนสร้างภาพ
2. เกิดจากเนื้อหาที่ไพเราะต่างๆกัน

1. วรรณศิลป์ที่เกิดจากการใช้คำและสำนวนสร้างภาพ

การศึกษาวรรณศิลป์ที่เกิดจากการใช้คำและสำนวนสร้างภาพ อันก่อให้เกิดความงามความไพเราะ เป็นที่นิยมของนักศึกษาวรรณคดีโดยทั่วไป วิทยานิพนธ์เรื่อง "การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย" ของ ชลธิรา สัตยารัตนา ได้เสนอวิธีการศึกษาเรื่องความงามความไพเราะอย่างเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น วิธีการที่ ชลธิราศึกษาและใช้เป็นหลักในการวิจารณ์ เป็นวิธีการของนักวิจารณ์วรรณคดีสมัยใหม่ ไอ.เอ.ริชาร์ดส์ (I.A. Richards) ที่เรียกว่า close reading ซึ่งชลธิราได้สรุปไว้ว่า

วิธีวิจารณ์ที่ดีที่สุด ก็คือผู้วิจารณ์จะต้องศึกษาและวิเคราะห์ความหมายของคำแต่ละคำ ทุกๆคำ และอาจจะรวมไปถึงทุกๆเสียง ทุกๆจังหวะ และความเคลื่อนไหวในบทประพันธ์หนึ่งๆ อย่างละเอียด โดยวิเคราะห์ลึกลงไปว่า คำ เสียง จังหวะ และความเคลื่อนไหวหนึ่งๆให้ความรู้สึก แสง สี เสียง ภาพพจน์ จินตนาการ ฯลฯ แก่ผู้อ่านอย่างไรบ้าง ลึกซึ้งเพียงใด หรือมีลำดับชั้น (level) ของความหมายกี่ชั้นบ้าง...

¹ ชลธิรา สัตยารัตนา, "การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 25๔3), หน้า 174 (อัครสาเนา).

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ก็ทรงเห็นว่าการอ่านละเอียด (close reading) เป็นวิธีการที่สำคัญเช่นกัน ทรงกล่าวว่า

...พิจารณาอย่างละเอียดจนถ้อยคำ สัมผัส และข้อความ
ในโคลงบทหนึ่งๆ เพื่อจะดูว่าตามความเห็นของเราเอง
...จะหาตรงไหนบกพร่องหรือที่จะแก้ไขให้ดีขึ้นไม่ได้
จริงๆหรือ...ในการอ่านละเอียดนั้นย่อมจะเห็นทั้งความดี
และความค่างพรอยของโคลงไปควบกัน...¹

นอกจากการศึกษาเรื่องความงามความไพเราะของวรรณคดี โดยใช้วิธี
การของ ไอ.เอ.ริชาร์ดส์ ซึ่งเป็นที่นิยมแพร่หลายในหมู่นักศึกษาวรรณคดีแล้ว ยังมี
หลักการพิจารณาความไพเราะของคำ ประพันธ์ ซึ่งกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงกล่าวไว้
ในภาคผนวกเรื่องสามกรุงในหัวข้อ "รสแห่งโคลง"² อีกวิธีหนึ่ง ซึ่งพิจารณาเกี่ยวกับ
รสคำ และ รสความ ผู้วิจัยเห็นว่า วิธีการนี้เหมาะสมกับการพิจารณาเรื่องความงาม
ความไพเราะของวรรณคดีไทยยิ่งนัก ประกอบกับผู้วิจัยทำการวิจัยพระนิพนธ์ของพระองค์
ท่านเอง จึงเห็นเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะให้หลักการพิจารณาของพระองค์วิเคราะห์
เรื่องกนกนกร ผู้วิจัยเห็นว่า วิธีนี้จะทำให้สามารถเข้าถึงพระนิพนธ์ของพระองค์ท่าน
โดยตรงหรือใกล้เคียงที่สุด

ฉะนั้นในหัวข้อที่ว่าควย วรรณศิลป์ที่เกิดจากการใช้คำและสำนวนสร้างภาพ
นี้ ผู้วิจัย จะศึกษาตามหัวข้อต่อไปนี้คือ

4.1 รสคำ

4.2 รสความ

รสคำและรสความ มีคจามหมายตามที่กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงกล่าวไว้ว่า

¹ พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, "ปรากฏการณ์เรื่องนิราศ
นรินทร์", นิราศนรินทร์คำโคลงและนิราศปลีกย่อย, พ.ณ.ประมวณุมารคตรวจสอบ
และชำระใหม่ (พระนคร: สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, 2513), หน้า 330.

² พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, สามกรุง, หน้า 329.

โคลงที่เรียกว่าไพเราะโดยรศคำ คือ โคลงที่ฉงร้อย.
 กรอญควยถอยคำอย่างเสนาะเพราะพริ้ง เป็นเครื่องเพลินใจ
 แกน्यानณูน... โคลงใดไม่มีรศชนิดนี้(รศคำ) ก็มักจะทำให้
 เกิดความเบื่อหน่าย เพราะความจืด และความนารำคาญอื่นๆ
 โคลงที่เรียกว่าดีโดยรศความ คือ โคลงที่ยกเอาใจความ
 หนาพียงมาแต่ง อาจเป็นใจความดีทั้งเรื่อง ทั้งตอน ทั้งบท หรือ
 แต่เพียงบาทเดียวก็ได้ รศความคืออาจสกิดใจผู้อ่านในคิด
 ใหนักุชม ให้เห็นจริงตามที่แสดง ใหนักุ้อวจากที่กล่าว โคลง
 ใดไม่มีรศชนิดนี้(รศความ) ก็มักจะไม่พบนอกหน้า มีใจ
 ความคาคๆหรือคั้งที่ฝรัง เรียกว่าแบนๆ(platitude) ¹

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงนำเอาวิธีการของพระองค์มาพิจารณาโคลงบท

หนึ่งที่ว่า

แกวเกาะกิ่งแกวกอง	กานน
เสียงพุกภาษาคน	คลองแจว
ไผ่ผืนใบกบินบน	ไปบอก หนอยรา
ชาวสงตรงสู่แกว	เนตรมูตูลวิล

และทรงแสดงความคิดเห็นว่า

โคลงบทนี้ข้าพเจ้าเห็นไพเราะ เรียกได้ว่ารศคำดี ไม่มี
 ใผ่ผูกตรงไหนที่ข้าพเจ้านึกเห็นในขณะนั้น
 แต่ถูกๆโดยขบวนการ โคลงบทนี้กระเศียดไปข้างจืด
 มีใผ่อยู่แต่เพียงที่ไซคำว่า "แกว" สามครั้งแปลไคสามอย่าง
 คือ นกแกว กนแกวและแกวตา นีราศชมคงทวนเขียนกันมา
 มากแล้ววานกชนิดไหนจับไมชนิดไหน และไซนชนิดที่พูด
 สำเนียงคนใด ให้เป็นพูดไปสงชาวแกเมียบ โคลงข้างบนนี้
 เสียนแบบของกุ่มาวา เช่นเดียวกัน ใผ่มีความคิดอันใคที่แสดง
 ภูมิปัญญาของญแต่งเอง คองนับว่าแบนๆจืดๆใผ่ดีโดยรศความ ²

¹ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, สามกรุง, หน้า 329.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 330.

ฉะนั้น รสคำ จึงหมายถึงเสียงของคำต่างๆที่กรีนำมาใช้ในบทประพันธ์ อันก่อให้เกิดความกลมกลืน และไพเราะเพราะพริ้ง บังความเพลิกเพลีนให้แก่ผู้อ่าน ผู้ฟัง ส่วนรสความเน้นที่ความหมายของคำที่กรีนำใช้สื่อสารให้ผู้อ่านผู้ฟังเห็นจริงหรือ คล้อยตาม ทั้งนี้รวมถึงความแปลกใหม่อันแสดงถึงความคิดริเริ่มของกรีนานันท์ด้วย

4.1 รสคำ เท่าที่ปรากฏในเรื่องกนกนกร เกิดขึ้นจาก

4.1.1 การ เล่นสัมผัส

4.1.2 การ เล่นคำเป็นชุด

4.1.3 การ ใช้ลีลาของกลบท

4.1.1 การ เล่นสัมผัส มีทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ ที่ช่วยให้เกิดความไพเราะ องค์นิพนธ์ทรงกล่าวไว้ในคำนำว่า

...ตั้งใจจะเล่นิทานเป็นกลอนหกซึ่งเพียรจะให้ไพเราะ
เท่านั้น...อนึ่งคำกลอนนี้ใคร่ตั้งใจแต่งอย่างพิถีพิถัน ผู้อ่าน
กลอนอาจสังเกตุได้ว่า ผู้แต่งใคร่ขบขันกับตัวเอง
หลายอย่าง...¹

ขบขันหนึ่งในหลายข้อที่พระองค์ตั้งไว้เป็นเรื่องเกี่ยวกับสัมผัส นายศำรา
ณ เมืองใต้ กล่าวถึงเรื่องสัมผัสในพระนิพนธ์ของพระองค์ไว้ในบทความเรื่อง"อ่าน
กนกนกร กลอนหกของน.ม.ส." ว่า

"ไพเราะ"ของน.ม.ส.นั้นหมายถึง การบังคับสัมผัสอย่าง
ตายตัว คือว่าในวรรคจะต้องมีสัมผัสเสมอ แต่การกำหนด
สัมผัสอย่างตายตัว เช่นนี้ก็ไม่อาจทำได้โดยสมบูรณ์ มีอยู่หลาย
วรรคที่น.ม.ส.ยอมยกเว้นไม่ใช้ขบขันที่ตั้งขึ้นเอง...

¹ พระราชวรวิจิตร เกษม รมณีนพิทยาลงกรณ์, กนกนกร, หน้า ๖ (คำนำ).

อย่างไรก็ดี ส่วนใหญ่มีสัมผัสคู่ในวรรค และความพยายาม
อันนี้บังคับให้ต้องใช้ศัพท์แปลกๆ เช่น คำว่า ยูนิ (นางงาม)
ควจ (คจ)...¹

"สัมผัสคู่" ที่นายคำรากล่าวถึง คือสัมผัสสระและเป็นสัมผัสที่เกิดจากคำที่
อยู่ติดกัน เช่น "ซิคขมเชยคชวญ" ค และ ช เป็นสัมผัสคู่ ในหนังสือคำบรรยาย
ภาษาไทยชั้นสูง หัวข้อฉันทศาสตร์เรียกสัมผัสนี้ว่า "สัมผัสเคียง"²

สัมผัสสระในวรรคจะมีกี่แห่ง นายคำรามได้กล่าวไว้อย่างชัดเจน จากข้อ
มูล กลอนที่มีสัมผัสสระในวรรค จะมีอย่างน้อย 1 แห่ง อย่างมาก 2 แห่ง เช่น

พบนางกลางสวนยวนจิต	ยิ่งพิศนุกพันนุรนา
เสาวภาคโสภิตติศา	นัยนาคมชาลาลบ
แจ่มลักษณะจิมฉิมสรระ	บิคมรคันชินกลินกอบ
ภาณีสีไพรในภพ	แลสบเนตรนองคองรัก

ตำแหน่งที่พบอย่างสม่ำเสมอ เกิดจากคำที่ 4 และคำที่ 5 ส่วนอีกตำแหน่ง
ที่พบมากมักจะเป็นคำที่ 2 และคำที่ 3 อย่างไรก็ตาม บางวรรคก็ไม่มีสัมผัสสระเช่น

หญิงไม่อยากมีสามี หน้าในโลกนี้หาไนห 4

แต่มีสัมผัสพยัญชนะแทน วรรคแรกมี"ม"เป็นสัมผัสพยัญชนะ ส่วนวรรคที่ 2 มี"น"

¹ นายคำรา ณ เมืองใต้, "อ่านกนกนกรกลอนหกของน.ม.ส.", ภาษา
และวรรณคดี (พระนคร: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, 2516), หน้า 28.

² นิรันดร นวมารค(ผู้บรรยาย), "วิชาประพันธ์ว่าด้วยฉันทศาสตร์",
คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูงของชุมนุมภาษาไทยของคุรุสภา (คุรุสภา, 2510), หน้า 8.

³ พระราชวรพงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, กนกนกร, หน้า 15.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

สัมผัสพยัญชนะช่วยให้เสียงของกลอนไพเราะยิ่งขึ้น และจัดเป็นสัมผัสเค้น
ในกนกนกรยิ่งกว่าสัมผัสสระ ดังจะกล่าวต่อไป

ฉะนั้นกลอนวรรคหนึ่งๆจึงมีสัมผัสอย่างน้อย 1 แห่ง ไม่สัมผัสสระ ก็เป็น
สัมผัสพยัญชนะ และหากนับทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะรวมกัน กลอนใน 1 วรรค
อาจมีสัมผัสได้ถึง 5 แห่ง เช่น "ช่วงโชติโรจนรวงทวงที่"

ช่วง	สัมผัสกับ	โชติ	เป็นสัมผัสพยัญชนะ
โรจน	"	รวง	"
ทวง	"	ที่	"
โชติ	"	โรจน	เป็นสัมผัสสระ
รวง	"	ทวง	"

องค์นี้พบทรงโปรดการ เล่นสัมผัสอย่างยิ่ง กนกนกรจึงแพรวพราวไปควย
สัมผัส อันก่อให้เกิดความไพเราะประทับใจผู้อ่านผู้ฟัง ดังตัวอย่าง

อาญาสาครฉอนคลื่น	ท่านสิ้นออกไขให้หวาน
เหตุเหี้ยมเกรียมกลามากวน	กำสรวลโศกสุดรักหรือ
พลักคณูเคยเชยขัน	จึงครั้นเครงกลึงจริงหรือ
อกทเลเลไฟไหม้อ้อ	อิงอ้อเพราะพราวจากรัก
น่านิลกินเซ็นเป็นฝอย	พราวพรอยพรมหนาซาหนัก
เค็มคือชดนัยนไหลพิศตร	พราวรักคือพราวจากภพ ¹

ถึงแม้บางครั้งจะไม่สามารถทำให้ทุกวรรคมีสัมผัสสระได้เสมอไป เพราะ
มุ่งไปที่ความหมายของคำและความสำคัญ แต่ก็มิได้ทำให้ความไพเราะของกลอน
ค่อยลงไป ในวรรคที่ไม่มีสัมผัสสระ จะมีสัมผัสพยัญชนะแทน เช่น กลอนในวรรครับ
และวรรคส่ง ในตัวอย่างที่ว่า

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

หยุดนั่งยืนนอนนอนไค้
ออกทางปรากฏคำอำพน

วนไปเวียนมาลับสน
เกินคนสู่สวนมาลี¹

คงไค้กล่าวแล้วว่า การ เล่นสัมผัสในกนกนกร มีทั้งสัมผัสสระและสัมผัส
พยัญชนะ แศหากพิจารณาอย่างละเอียด สัมผัสเคในในกนกนกร เป็นสัมผัสพยัญชนะ บาง
ครั้งทรงนิพนธ์ให้มีสัมผัสพยัญชนะตลอดทั้งวรรค เช่น

แซกชอกชอกซ่าซำงือ ดูคือถึงกันกันเกิน²

บางครั้งมีสัมผัสพยัญชนะเกือบตลอดทั้งวรรค เช่น

ชูพิศตรักวักชลคนน้ำ ดูดาดูดำดูดีนคนองดูดองดูแกล้ว³

บางครั้งมีสัมผัสพยัญชนะที่เรียกว่า "เทียบมรด" ⁴คือมีพยัญชนะต้น เสียงเดียวกันในคำ

4 คำเรียงชิดกันอยู่ในส่วนต่างๆของวรรค

"เทียบมรด" ที่ปรากฏอยู่ในส่วนหน้าของวรรค ไค้แก่

"... คงดาวดูเคในเพ็ญศรี"⁵

"... นิมเนื้อแน่นนอยกลอยใจ"⁶

" ทวงที่ทาทางอย่างล่อ ..."⁷

"... ยามยิมยวแยมแจมท นา"⁸

"... กอบกอกองกรรมท่าลาย"⁹

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 100.

4 นิรันดร นวมารค, "วิชาประพันธ์ว่าด้วยฉันทศาสตร์", หน้า 11.

5 พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, กนกนกร, หน้า 4.

6 เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

7 เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

8 เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

9 เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

"เทียบมรดก" ที่ปรากฏอยู่ที่ส่วนท้ายของวรรค ดังตัวอย่าง

- "... จำได้ในเนตรนางน่อง" 1
- "... สี่จักษุสองสองใส" 2
- " วาควงค้องคเวาอ่อนแอ... " 3
- " ย่อมมีกายก่องก่องเก็จ ... " 4
- "... แต่เพลิงรากลเราเราริ่ง" 5

"เทียบมรดก" ที่ปรากฏอยู่ที่กลางวรรค ดังตัวอย่าง

- "... โษภกรทก่อก่อกองร้าย" 6
- " งามนินนัยน่านานม ... " 7
- "... หอนจิกใจจงใจหา" 8

สำหรับตัวอย่างสุดท้าย มีลักษณะแตกต่างจากสองตัวอย่างแรกเล็กน้อย คือทรงใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะเดียวกัน เป็นคำขึ้นต้นและลงท้าย คือ "หอน" และ "หา" ทั้งนี้แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถขององคคุนีพนธ์

- 1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.
- 2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 140.
- 3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.
- 4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.
- 5 เรื่องเดียวกัน, หน้า 152.
- 6 เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.
- 7 เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.
- 8 เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

บางครั้งเป็นสัมผัสพยัญชนะ 4 ตัว แต่แยกอยู่ที่ส่วนหน้าของวรรค 2 ตัว และอยู่ที่ส่วนท้ายของวรรค 2 ตัว ดังตัวอย่าง

- " แลดดดนนววงงเฉลยยงงเลลยยงงดี ... " 1
 " นนยยนนาาคคลลออคคลลงงนนออนน้ำ ... " 2
 " เขขยยยยววหหววเรราาะะเเยยาาะหยยน ... " 3
 " ... โทงทหทหทยยออมมเลลยยงงเททยยงงเทท " 4
 " ชชออชชออยยยยออยยยยววนนชชววนนชช " 5

บางครั้งมีสัมผัสพยัญชนะ เป็นคู่ๆตลอดทั้งวรรค ดังตัวอย่าง

- " ... แคลลงงคคลลงงเรริงงรรแงขขงงชชน ... " 6
 " ออคคออคคชชคคเขขมมเเมมตตววง ... " 7
 " ลล้าาเลลิศศเจจกกฉชนนาาพพรราายยเพเพรรา ... " 8
 " ฉฉาาคคฉฉาานนชชาานนเเนนเเลลเลนนลลอ ... " 9
 " ยยพพยยงงอองงคคออนนววออนนชชบ ... " 10

1^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

2^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า 173.

3^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า 102.

4^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า 124.

5^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า 168.

6^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

7^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

8^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

9^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า 143.

10^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 184.

บางครั้งมีสัมผัสพยัญชนะเรียงกัน 2 คู่ เรียกว่า "ทบทวน" ¹ ปรากฏอยู่ที่ส่วนหน้าและส่วนท้ายของวรรค "ทบทวน" ที่ปรากฏอยู่ที่ส่วนหน้าของวรรค ดังตัวอย่าง

" ... เพราะพริ้งยิ่งยงทรงลักษณ " 2

" ... โชิตชวงแวววบจับหล้า " 3

" ดดถถอยมมอยนายกรายไป... " 4

" แจมเจจกเลิศล้าสำอาง ... " 5

" ... หเห็นหอนงคงวมตามคักคี่ " 6

"ทบทวน" ที่ปรากฏอยู่ที่ส่วนท้ายของวรรค ดังตัวอย่าง

" ลเื่อนำแพรแพรวแกวกาญจน ... " 7

" สแนยากบากบันกลันกลัน ... " 8

" มชุกรจรจากทรากทรา ... " 9

" บาบิหยไลลามตามตุ ... " 10

" ... บังอาจจวงจาบหยาบหยาม " 11.

1 นิรันดร์ นวมารค, วิชาประพันธ์ว่าด้วยฉันทศาสตร์, หน้า 11.

2 พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, กนกนคร, หน้า 3.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

5 เรื่องเดียวกัน, หน้า 95.

6 เรื่องเดียวกัน หน้า 175.

7 เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.

8 เรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

9 เรื่องเดียวกัน, หน้า 100.

10 เรื่องเดียวกัน, หน้า 130.

11 เรื่องเดียวกัน, หน้า 177.

และบางครั้งปรากฏมีสัมผัสพยัญชนะเป็นคู่อยู่ที่ส่วนหน้าของวรรคคู่หนึ่ง ที่ท้ายวรรคคู่หนึ่ง ดังตัวอย่าง

- " ใครใครใด ใครใครเสีย เมียมึง ... " 1
 " ... หงคหงิกหงัด ไหวหัว " 2
 " ... บงยศ ภาษา กลา แก ลว " 3
 " เคลื่อน คลา คปราศ คเรี อง เรือ รมย์ " 4
 " โสม สอง มอง พัก ทร ร ก ร ป ... " 5

4.1.2 การเล่นคำเป็นชุด การเล่นคำประเภทนี้ทั้งที่อยู่ในวรรคเดียวกัน และต่างวรรคทำนองล่อกัน การเล่นคำเป็นชุดดังกล่าวนี สามารถตั้งเป็นกระสวน (pattern) ได้เป็นชุดๆ ดังจะได้แจกแจงตามหัวข้อต่อไปนี้

- ก. การเล่นคำเป็นชุดภายในวรรคเดียวกัน
 ข. การเล่นคำเป็นชุดต่างวรรคทำนองล่อกัน 6
 ก. การเล่นคำเป็นชุดภายในวรรคเดียวกัน แบ่งออกเป็น
 1. การ เล่นคำเป็นชุดส่วนหน้า
 2. การ เล่นคำเป็นชุดส่วนท้าย
 3. การ เล่นคำเป็นชุดตลอดทั้งวรรค
 4. การ เล่นคำเป็นชุดส่วนหน้า ล่อกับส่วนท้าย

1) เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

2) เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

3) เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

4) เรื่องเดียวกัน, หน้า 117.

5) เรื่องเดียวกัน, หน้า 173.

6) ชลดา ศิริวิทย์เจริญ, "การศึกษาลีลาตะเลงพ่ายในแนวสุนทรียศาสตร์".

(วิทยานิพนธ์ปริญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาฯ . 2519).

หน้า 133-4.

1. การเล่นคำเป็นชุดส่วนหน้า ได้แก่ การเล่นคำชุดที่ส่วนหน้าของวรรค
ตั้งเป็นกระสวนได้ 2 แบบ

ก. กระสวนที่ 1 จะมีคำยืนอยู่ที่ตำแหน่งที่ 1 และ 3 คำถัดไปจะเปลี่ยน
ให้ต่างออกไปแต่ยังคงเป็นพยัญชนะเสียงเดียวกัน ดังตัวอย่าง

"เที่ยววอกเที่ยวโอ้ออหัง โครพั้งหมั้นใส่ทุกหน" 1

คำยืน คือ คำว่า เที่ยว กระสวนที่ได้จะเป็น เที่ยว อ เที่ยว อ เสียงคำ
ที่เกิดขึ้นมีลักษณะเป็นคู่กันและอาศัยเสียงดังกล่าวซึ่งแบ่งได้เป็นสองจำนวนเท่ากันมา
กำหนดจังหวะ หรือ การเว้นช่วงในเวลาอ่าน คำชุดอื่นๆ ได้แก่

"เหลืออันเหลือออกคดละ โยคะจักคับฉับพัด" 2

"พินเพื่อนเหมือนกับหลับตา ควรเขียนควรม่าสาใจ" 3

"ยิงโศกยิงแสนแสนนัก หมายพักตรมุงเพียรเวียนคน" 4

ข. กระสวนที่ 2 จะมีคำยืนอยู่ที่ตำแหน่งที่ 1 และ 3 เช่นกัน แต่คำถัดไป
ไม่ใช่พยัญชนะเสียงเดียวกัน เช่น

"แสงศอแสงโฉมศศธร ในเนตรบังอรรวมพร้อม" 5

กระสวนจะเป็น แสง ศ แสง ฉ แทนที่จะเป็น แสง ศ แสง ศ หรือ
แสง ฉ แสง ฉ แต่ลักษณะการอ่านออกเสียงเป็นคู่ๆเช่นเดียวกัน

2. การเล่นคำเป็นชุดส่วนท้าย ลักษณะเหมือนกับการเล่นคำเป็นชุดส่วนหน้า
เพียงแต่เปลี่ยนตำแหน่งมาอยู่ที่ท้ายวรรคเท่านั้น เกิดเป็นกระสวน 2 แบบเช่นกัน

ก. กระสวนที่ 1 คำยืนอยู่ในตำแหน่งที่ 3 และ 5 คำถัดจากคำยืนเป็น
พยัญชนะเสียงเดียวกันเช่น

1. เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

2. เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

3. เรื่องเดียวกัน, หน้า 58.

4. เรื่องเดียวกัน, หน้า 105.

5. เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

"ภาคว่างามแก่งามกรรม งามกว่าอื่นนั้นฉันใด" 1

กระสวนจะเป็น ... งาม ก งาม ก คำชุดอื่นๆ เช่น

"ปัญหาไม้ไผ่จักหา ภรรคาสมคักก็สมศรี" 2

ข. กระสวนที่ 2 คำขึ้นเป็นคำที่ 3 และ 5 เช่นกัน แต่คำถัดจากคำขึ้น เป็นคำต่างพยางค์กัน เช่น

"แปลกจิตตคิกมาคิกไป คิกไม่ตกหนอทอคิก" 3

กระสวนเป็น ... คิก ม คิก ป คำชุดอื่นๆ เช่น

"นี่กมันวันใดวันหนึ่ง นางซึ่งงามลบภพสาม" 4

"เจ้าจงปลงเปลี่ยนศรัทธา มิฉะนั้นเป็นบ้าเป็นแท้" 5

3. การเล่นคำเป็นชุดตลอดทั้งวรรค ลักษณะเหมือนการเล่นคำเป็นชุดส่วน หน้าและสวนท้าย แต่แทนที่จะมี 2 คู่ กลับมีถึง 3 คู่ เกิดเป็นกระสวน 2 แบบคือ

ก. กระสวนที่ 1 มีคำขึ้น 3 คำในตำแหน่งที่ 1, 3 และ 5 ส่วนคำถัดไปมี พยางค์ต้นเป็นเสียงเดียวกัน เช่น

"งามนวลงามเนตรงามหน้า ล้วนเป็นวาจาของท่าน" 6

กระสวนจะเป็น งาม น งาม น งาม น

ข. กระสวนที่ 2 คำขึ้นอยู่ในตำแหน่งเดิม แต่คำถัดไปเป็นพยางค์ต่าง เสียงกัน เช่น

1) เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

2) เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

3) เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

4) เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.

5) เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

6) เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

"ศรีจันทร์ศรีศอศรีศยาม ในเนตรนงรามงามเหลือ" 1

"คืนฯขึ้นใจไม่นึก ยิงตริกยิงกริ่งยิงลน" 2

กระสวนจะเป็น ศรี จ ศรี ศ ศรี ศ และ ยิง ต ยิง ก ยิง ล

4. การเล่นคำเป็นชุดส่วนหน้าลอกกับส่วนท้าย ปรากฏอยู่ภายในวรรคเดียวกัน คำชุดส่วนหนึ่งจะอยู่ที่ส่วนหน้าของวรรค อีกส่วนหนึ่งอยู่ที่ส่วนท้าย มีกระสวน 2 แบบเช่นกัน คือ

ก. กระสวนที่ 1 คำขึ้นเป็นคำที่ 1 และ 5 คำถัดจากคำขึ้น คือคำที่ 2 และ 6 เป็นพยัญชนะเสียงเดียวกัน เช่น

"เสียงกนไปเคียงเสียงฆ้อง ส่งชาวป่าวิ่งร้องก้องไป" 3

กระสวนจะเป็น เสียง ก ... เสียง ข

ข. กระสวนที่ 2 คำขึ้นอยู่ในตำแหน่งเดิม แต่คำถัดไปเป็นคำที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะต่างเสียงกัน เช่น

"คืหละจะไคเห็นกัน เชื้อผืนยิงกรวเชื้อพอ" 4

กระสวนเป็น เชื้อ ผ ... เชื้อ พ

ข. การเล่นคำเป็นชุดต่างวรรคทำนองลอกกัน แบ่งออกเป็น

1. การเล่นคำเป็นชุดส่วนหน้า
2. การเล่นคำเป็นชุดส่วนท้าย
3. การเล่นคำเป็นชุดลอกกันตลอดทั้งวรรค

1) เรื่องเดียวกัน. หน้า 24.

2) เรื่องเดียวกัน. หน้า 181.

3) เรื่องเดียวกัน. หน้า 43.

4) เรื่องเดียวกัน. หน้า 55.

ดังตัวอย่าง

ก. การเล่นคำเป็นชุดส่วนหน้า คำชุดที่ระเิชอยู่ที่ส่วนหน้าของแต่ละวรรค

" <u>ตางนางตางงายมายมยวน</u>	" <u>ตางนางตางนวลแจมใส</u> " 1
" <u>หอนรับคำพระปิตุรงค์</u>	" <u>หอนซัดค่างคอคคิศัย</u> " 2
" <u>ไปเคยเห็นเนตรเหตฺวา</u>	" <u>ไปเคยเห็นหน้านวลเจ้า</u> " 3
" <u>คังภมรจรทมบปผา</u>	" <u>จากนกาสูฎกาเรอรอน</u>
" <u>พระเสด็จองค์เคี้ยวเที่ยวจร</u>	" <u>จากนครสูนครซอนเดิน</u> " 4
" <u>คนนั้นกัณกลางพลางยุค</u>	" <u>คนนี้เข้าจุกอีกข้าง</u>
" <u>คนโน้นโนนพันบั้นกลาง</u>	" <u>กิดขวางวุ่นวังชิงองค์</u> " 5

จะสังเกตเห็นว่า การเล่นคำเป็นชุดต่างวรรคที่ส่วนหน้าลอกัน มีจำนวนคำชุดตั้งแต่ 2 ถึง 4 คำ และอาจจะอยู่ในวรรคใดก็ได้ แต่ละวรรคจะมีคำยืม 1 ถึง 3 คำที่เหมือนกัน เช่น "ตางนางตาง", "หอน...คำ", "จาก...สู", เป็นต้น คำยืมมักจะเป็นคำที่ 1 ของวรรค และคำอื่นๆแล้วแต่ลีลากลอน แต่ไม่เสมอไป บางครั้งคำยืมก็เป็นคำที่ 2, 3 และ 4 เช่น

"เจ้าให้ความรู้ไซ้" "จักให้ความรู้สู้กัน" 6

และบางครั้งปรากฏในลักษณะพิเศษ มีคำยืมอยู่ในตำแหน่งเดียวกันทั้งสองวรรคก็จริง คำถัดไปยังเป็นคำๆเดียวกันด้วย เช่น

1) เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

2) เรื่องเดียวกัน, หน้า 50.

3) เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

4) เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

5) เรื่องเดียวกัน, หน้า 172.

6) เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

"ผิวหรือไข่ผำกล้วย ยักษ์หรือไข่ยักษ์อ้อหวาน" 1

คำยืม เป็นคำที่ 2 และ 3 ส่วนคำที่ 1 และ 4 เป็นคำๆเดียวกัน

2. การเล่นคำเป็นชุดส่วนท้าย พบเพียงตัวอย่างเดียว คือ

"ดินแห้งเราเห็นเป็นน้ำ ผาลำเราเห็นเป็นศาล" 2

คำยืมคือ"เราเห็นเป็น" คำที่เปลี่ยนไปคือ น้ำ และ ศาล

3 การเล่นคำเป็นชุดล่อกันตลอดทั้งวรรค ประการนี้มีความไพเราะมาก
การเล่นคำชุดล่อกันตลอดทั้งวรรคนี้ เกิดขึ้นได้ในวรรคต่างๆปกติเป็นวรรคสลับ ล้อ
กับวรรครับ เช่น

"ไปเห็นอันใดในดิน ไปฝันอันใดในภพ" 3

"ใครเถื่อเนื้อเล่นเช่นแกะ ใครแฉะอกเล่นเช่นหมู" 4

บางครั้งเป็นวรรครับ ล้อกับวรรคส่ง เช่น

"ซื้บอกไปเห็นเช่นนี้ เห็นที่จักเห็นเป็นบ้า

แมนกล่าวเล่าเรื่องเนื่องมา เห็นว่าจักเห็นเป็นบอ" 5

และบางครั้งเกิดขึ้นได้ในคำจบท ที่วรรคส่งของบทหนึ่ง สู้กับวรรคสลับของอีกบท
หนึ่ง เช่น

"ฝนตกแฉะออกชอกช้ำ ยามร้อนๆลำจำร้อน

ยามหนาวๆน้ำจำหนาว ลมกราวแฉะกลานาหยอน" 6

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 181.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 104.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 163.

5 เรื่องเดียวกัน, หน้า 149.

6 เรื่องเดียวกัน, หน้า 144.

ที่วรรคคัมของบทหนึ่ง ล็อกั้บวรรคคัมของอีกบทหนึ่งก็มี เช่น

<u>"ยามหนาวๆเนื้อเหลือหนาว</u>	พรอยพราวน้ำค้างกลางดึก
วายุคนั้กคักคัก	หนาวลี้กลงไปในทรวง
<u>ยามร้อนๆเนื้อเหลือร้อน</u>	ทินกรสี่องใสในทรวง
เผาแฉกแฉกเข้้เต็มดวง	เหมือนลวงในอกหมกไฟ" 1

ตัวอย่างการ เล่นคำเป็นชุดทั้งหมดนี้ ปรากฏอยู่ทั่วไปในเรื่อง แต่ไม่สม่าเสมอ จัดเป็นบทเป็นตอนไม่ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับใจความ และความพอพระทัยขององค์ผู้นิพนธ์ อย่างไรก็ดี การ เล่นคำเป็นชุดนี้ จัดเป็นอลังการที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้กนกนกร มีเสน่ห์ดึงดูดใจผู้อ่านผู้ฟัง เพราะคำชุดต่างๆเหล่านี้ มักจะเป็นเสียงเดียวกัน หรือคล้ายคลึงกัน จึงหว่าสั่นยาวพอกัน จึงให้ทั้งความไพเราะและความสมคูลย์ไปพร้อมกัน

4.1.3 การใช้ลีลาของกลบท

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ ทรงอาศัยลักษณะของกลอนกลบทบางชนิดเป็นเทคนิคช่วยให้คำกลอนในเรื่องกนกนกร บางตอนมีความไพเราะยิ่งขึ้น พระองค์ทรงอาศัยลักษณะของกลบท แต่มิได้ทรงนิพนธ์ออกมาในรูปของกลบทนั้นๆโดยตรง เพียงแต่มีระบบสัมผัส จังหวะ คล้ายคลึงกันเท่านั้น นับว่าเป็นวิธีการที่สุชุมลึกซึ้งและเป็นลักษณะเฉพาะพระองค์โดยแท้จริง ดังตัวอย่าง

"ดูใจไว้ใจให้เฝ้า	ลูกเจ้าเพ็ญพิกรักษา
พันเพื่อนเหมือนกับหลับตา	ควรเขียนควรฆ่าสาใจ
กูจักรศโทษไปรคก่อน	จงหอนรืบฝ่าป่าใหญ่
<u>ทุกทิศทุกทาง</u> ห่างไกล	ทุกไสละล้นดินคอน" 2

"ควรเขียนควรฆ่า" และ "ทุกทิศทุกทาง" เป็นลักษณะการ เล่นคำเป็นชุดที่ส่วนหน้า

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 170.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 158.

ของวรรคก็จริงอยู่ แต่มีสี่ลาคลายกมลบทชนิดหนึ่ง ชื่อว่า กมลบทอักษรโกศล คือ

" ราชาราชังนังนิกพิง วาทาวาทังสังเสียดสู
เพ็ชฌาเพ็ชฌาเมียงมูล โกรชฌโกรชเนตรเคือคญแคง" ¹

จะเห็นว่า หากจะเขียนคำ 4 คำที่ปรากฏในส่วนหน้าของวรรคแต่ละวรรคของกมลบทอักษรโกศล จะไ้กระสวนที่มีลักษณะเหมือนกับการเล่นคำเป็นชุดส่วนหน้า คือ คำที่ 1 และ 3 เป็นคำยืม(คำเดียวกัน) ส่วนคำที่ 2 และ 4 มีพยัญชนะต้นของพยางค์เป็นพยัญชนะเดียวกัน ผิดกันแต่ว่า คำที่ 2 และ 4 ของกลอนกนกนคร เป็นคำที่มีความหมาย แต่คำในกมลบทไม่มีความหมาย สิ่งที่เกี่ยวข้องการคือ เสียงคำที่คล้ายกันเท่านั้น

"ความใคร่พันภัยไพรผอง ความใคร่คั่นสองครองคู่
ความใคร่ไร่เสราเนาญ ความใคร่โคสุสุขซึ่ง" ²

กลอนในกนกนครข้างต้น มีสี่ลาคลายกับ กลบทบัวบานกลีบ ที่ว่า

"เสียดกายรักครผอง เพียงเพ่งไพบูลย์ เสียดกายประยูรยอคกษัตริย์
มหาสาส
เสียดกายเนตรคุณิลมฤทีปาน เสียดกายขนงกจดสมานคันศรทรง" ³

กลบทบัวบานกลีบ จะขึ้นต้นคำในแต่ละวรรคด้วยคำ 2 คำว่า "เสียดกาย" ดังที่ปรากฏในตัวอย่าง ตลอดไปจนจบความในตอนหนึ่ง และคล้ายกับกมลบทจตุรงค์ประดับที่ว่า

¹ คุรุสภา, ชุมนุมตำรากลอนฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศึกษารัตน์พาณิชย์, 2519), หน้า 230.

² พระราชารวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, กนกนคร, หน้า 181.

³ คุรุสภา, ชุมนุมตำรากลอน, หน้า 247.

" พระหน่อไทยไก่อัสคับแสดงกิจ พระหน่อคิศจิตรวามระหาวพวาม
พระหน่อตรีภคเนคะนิงความ พระหน่อนามแจ่งกระจักกระจ่างใจ
ไม่ควรคณูแสวงสวัสดิ์หวัง ไม่ควรนึ่งนิงตะลึงตะเลิงไหล
ไม่ควรเฉยเลยสละสลใจ ไม่ควรไทยจะชีวงชีวังวาย" ¹

กลบทจตุรงค์ประคัม จะขึ้นต้นวรรคด้วยคำที่เหมือนกัน 2 คำในแต่ละบท ดังตัวอย่าง
 ที่ปรากฏ บทแรกขึ้นต้นด้วยคำว่า "พระหน่อ" บทต่อมาขึ้นต้นด้วย "ไม่ควร"

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่า ลักษณะที่คล้ายกันคือ ทูทวรรคของกลอนหก
 ในกนกนครขึ้นต้นด้วยคำที่เหมือนกัน 2 คำ คือ "ความใคร่" ซึ่งเป็นไปในทำนอง
 เกี่ยวกับทุกสี่วรรคในกลบทบังบานกลีบ และ กลบทจตุรงค์ประคัม

"เวียงทรอยู่ หนในโลก ทุกโกรกทั่วกรอกชอกหน
มุงทองมอญเทียวเทียวทน แคนรคนเคื่องรกายหมายเพียร
พงส์เราเฝ้าเลิศเชิดมู ควรรูมายาพาเหียร" ²

กลอนในกนกนครข้างต้นมีลีลาคล้ายกับกลบทกบ เต้นกลางสระบัวที่ว่า

"ยามคำย่าฆ้องนางร้องยาม ใส่ต้องส่องตามภักตร์งามใส่
ใจว่องจ้องแววเสียงแจ้วใจ จิตรเนือยเจือยในน้ำใจจิตร" ³

ตัวอย่างนี้ แม้จะไม่เหมือนกันทั้งหมด แต่ก็มีบางส่วนที่คล้ายกันมาก เช่น
 การใช้พยัญชนะต้น 2 ตัวเหมือนกัน 2 คู่ในหนึ่งวรรค นอกนั้นไม่เหมือนกัน

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 206.

² พระราชนิพนธ์ใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, กนกนคร, หน้า 105.

³ สุริยสาร, ชุมนุมตำรากลอน, หน้า 252.

ลักษณะการไฉพัญจนะต้น 2 ตัวเหมือนกัน 2 คู่ เคยปรากฏมีใช้ในวรรณคดี
เก่าๆ เช่นในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอด
ฟ้าจุฬาโลก ที่ว่า

" ลมปีกลับปานพายัพัก เมฆกลัดหมอกเกลื่อนเวหา
สะท้อนคังสะเทือนคินโกลา มีกฟ้ามีวณอิงอล
สิงขรสาครกัมปนาท โลกชาติล้นทั่วทุกแห่งหน
ปกสีปิกแสงสุริยน พยับบังโคมบนอนชการ
ฉารับถึบร้อนกว่าลมพัด ปีกกวัดปีกแกว่งสำแดงหาญ
ข้ามสมุทร เขาสุเมรุจักรวาล ผานเมฆเฒ่มาด้วยฤทธิ" ¹

และในบทละคร เรื่องอุณรุท ที่ว่า

" ครุฑเอยครุฑทรง เทียบพวงที่ทั่วภพไม่มีสอง
คุนารายณ์เคยนรกรุงคณคณอง เฒ่ทะยานผานผองโคมบน
ถาวรารอนในคัคณาค ลมปีกลับปานพยุฝน
สะเทือนโลกสะท้อนหล้าสากล เมฆกลัดหมอกเกลื่อนอัมพร
หมุเทพแมนสถานพิมานสถิต ซากฤทธิเช็กรบสยบสยอน
เยี่ยมข้ามยอดเขายุกนธร เคียงร้อนแข่งรฤทธิยา
บินรืบโบกเร็วกว่าลมพัด ลัดนิ้วลอยในเวหา
ลองเขคดเขาหิมวา เลื่อนราลงริมภูฏี" ²

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ฉบับหอสมุดแห่ง
ชาติ (พระนคร: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, 2510), หน้า 43.

² พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, "บทละคร เรื่องอุณรุท" ในงาน
พระราชทานเพลิงศพนายสุวรรณ วิชัยภิชฌู 22 มีนาคม 2514, (พระนคร: โรงพิมพ์
สามมิตร, 2514), หน้า 39.

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์และอุรุทรพราภฏลักษณะการไ้พญชณะค่น 2
 ด้วเหมือกัน 2 ด้วอย่างสม่าเสมอ เป็นบท เป็นตอน แต่ในเรื่อคนกนครกระจัก
 กระจายอยู่ทั่วไป จักเป็นบทเป็นตอนไม่ได้ บางครั้งก็ปรากฏอยู่ที่ส่วนหน้าของวรรค
 ด้งด้วอย่างข้างค่น ซึ่งดูเหมือนลีลาของกลบทกบเ่นกลางสระบัวด้งกล่าวแล้ว แต่บาง
 ครั้งปรากฏอยู่ที่ส่วนท้ายของวรรค เช่น

"ถึงกน กนครอ่อนลา	เชอถลาปีกหักบักหิน" ¹
"หอยุทธ <u>เชิงยวนชวณยทธ</u>	เศิกสุดใจลั่นหวั่นไหว" ²
"ทรามวัย <u>ไมคึกมีคู้</u>	ตั้งจิตค้โชมทรอยู่เดี่ยว" ³
"ใจปองลองเล่นสั๊กพัก	ใครจักรู้เท่าเราทำ" ⁴
"คำคั้นขึ้นไปในป่า	ตั้งหน้าในแถวแนวเงิน" ⁵

บางครั้งปรากฏเป็นเสียงพญชณะที่คล้ายกัน เช่น เสียง"ล" และ "ร" เช่น

"ไพบูลย์คุณธรรมกำจาย	ชนหลายรู <u>เฟื่องเลื่องฟ้า</u> " ⁶
"ปวงราษฎร์ <u>ปราศเศร้าเปลาโศก</u>	ชูโฉลกเฉลิมเลื่องเรื่องศรี" ⁷
"ทั่วเขตเทศตามพรหมณชี	ต่างมี <u>สุขล้ำสำราญ</u> " ⁸

1 พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, กนกนคร, หน้า 107.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

5 เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

6 เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

7 เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

8 เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

และบางครั้งปรากฏอยู่ที่ส่วนหน้าและส่วนท้ายของวรรค เช่น

"อุมนางวางแนบอบนอง กรคลองกายคสังสิ่งสม" 1

"ปราสาทมาศแกวแวตา อาภานองคำอัมพร" 2

"ครวญพลางครวงครำน้ำตา โศกากลิงเกลือกลือกกาย" 3

นอกจากนี้ยังมีกลอนบางตอนมีลีลาประสานกลบทริกร้อย เช่นกลอนที่ว่า

"จักพคฯไปไปออก จักบอกฯยากขวากขึ้น
เสียงคิคศอตนยนีน ยิ่งยิ่งยิ่งกอกรำ" 4

กลบทริกร้อย มีลีลากลอนดังนี้

"ยังมีเมืองเมืองใหยหนึงไพยลย พรอมสกลสกลวงษังพงษา
อันจอมกำวทำวไทนำมใจกลำ เชอเทรียมการการมหำโยธาทศ" 5

ลักษณะที่เหมือนกัน คือ การว่าคำๆหนึ่งภายในวรรค และตำแหน่งของคำซ้ำจะอยู่ในตำแหน่งเดียวกัน กลอนในกนกนครซ้ำคำที่ 2 และ 3 แต่กลบทริกร้อยซ้ำคำที่ 3 และ 4 เสมอ ลีลาของกลอนกลบทริกร้อยนี้ปรากฏในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ ตอนหนึ่งว่า

"รถเยรถแกว พรำวพรำวพรำวพรำวควยมรกต
ปรกอนอนสลวยชวยชค บัลลิงกลคลคันพรรมรำย

1) เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

2) เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

3) เรื่องเดียวกัน, หน้า 136.

4) เรื่องเดียวกัน, หน้า 128.

5) คุรุสภา, ชุมนุมคำรากลอน, หน้า 178.

คุม <u>แกว</u> แกว <u>ประกั</u> ประกั <u>ประกั</u>	เ <u>มอ</u> ง <u>อง</u> น <u>อง</u> น <u>อง</u> ระ <u>นง</u> เจ <u>นิ</u> ค <u>น</u> าย
ช <u>ง</u> ท <u>อง</u> ท <u>อง</u> อ <u>ร</u> าม <u>ส</u> าม <u>ช</u> าย	บ <u>ัก</u> ป <u>ล</u> าย <u>ป</u> ล <u>าย</u> ส <u>ะ</u> บ <u>ั</u> ค <u>ช</u> ั <u>ว</u> าล
ม <u>า</u> เท <u>ียม</u> เท <u>ียม</u> เท <u>พ</u> พ <u>ล</u> า <u>ห</u> ก	โ <u>ณ</u> น <u>ก</u> ย <u>ก</u> น <u>ย</u> ของ <u>เร</u> ิง <u>ร</u> าน
ค <u>ร</u> ี <u>อง</u> ส <u>ู</u> ง <u>ส</u> ู <u>ง</u> ส <u>ไ</u> ว <u>โ</u> ฟ <u>า</u> ร	ฉ <u>ิ</u> ต <u>ร</u> แก <u>ว</u> แก <u>ว</u> ป <u>ระ</u> พ <u>า</u> พ <u>า</u> ร <u>ั</u> ส <u>ฟ</u> ้า
พ <u>ัก</u> โ <u>บ</u> ก <u>โ</u> บ <u>ก</u> บ <u>ัง</u> ส <u>ุ</u> ร <u>ิ</u> ย <u>ฉ</u> าย	ช <u>ง</u> ร <u>ิว</u> ร <u>ิว</u> ร <u>าย</u> ช <u>ัย</u> ช <u>ว</u> า
ค <u>ล</u> าย <u>ค</u> ล <u>ี</u> อ <u>น</u> ค <u>ล</u> ี <u>อ</u> น <u>เท</u> พ <u>โ</u> ย <u>ธา</u>	เท <u>ว</u> า <u>ห</u> ่ <u>ห</u> น <u>น</u> เ <u>น</u> น <u>ไป</u> " ¹

ส่วนใหญ่ กลอนในรามเกียรติ์ ก็มีคำที่ 2 และ 3 เช่นกัน

4.2 รสความ ในเรื่องถกถกนกร เท่าที่พบเกิดจาก

4.2.1 ถ้อยคำและสำนวนที่ให้ความหมายเนะภาพ

4.2.2 ความเปรียบ

4.2.1 ถ้อยคำและสำนวนที่ให้ความหมายเนะภาพ

เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการเลือกสรรถ้อยคำของกวี เพื่อสื่อสารให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความรู้สึกคล้อยตาม หรือเห็นจริงเห็นจึงตามไปด้วย คำพวกนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งในวรรณคดี เพราะทำให้ตัวหนังสือที่ปราศจากชีวิต เป็นภาพปรากฏชัดเจนขึ้นในมโนภาพของผู้อ่านผู้ฟัง ผู้อ่านวรรณคดีควรมองเห็นภาพจากตัวหนังสือ เหมือนกับที่มักจะเรียกกันเป็นสำนวนว่า เห็นภาพพจน์ ไม่ใช่เห็นแต่ตัวหนังสือเดินเข้าแถวเรียงกันมา เป็นบรรทัดๆ²

เรื่องของการใช้ถ้อยคำและสำนวนที่ให้ความหมายเนะภาพจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในวรรณคดี เพราะจะช่วยให้ผู้อ่านเข้าถึงความหมายที่กวีต้องการสื่อได้อย่างลึกซึ้ง

¹ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, บทละครเรื่องรามเกียรติ์, หน้า 43.

² ชลธิรา กลัคคอยู่, "ความสำเนียงในรสของภาพ", การใช้ภาษา (พระนคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2517), หน้า 194.

ในเรื่องกนกนคร องค์ผู้พนธ์ทรงแสดงพระปรีชาสามารถในการใช้ถ้อยคำ และสำนวนเชิงแนวภาพ ในลักษณะต่างๆกันคือ

4.2.1.1 ทรงใช้สำนวนคำซึ่งใช้กันจนเป็นที่คุ้นเคย ช่วยสื่อความ สำนวนเหล่านี้สื่อความหมายไ้รวดเร็ว ไม่ต้องเสียเวลาอธิบายยืดยาว ทั้งให้ภาพ ความรู้สึก และความหมายที่ตรงกัน ดังตัวอย่าง

" เมื่อนั้น	กมลมิตรดุดอกหมกใหม่
สู้อย่าเยาะเย้ยไปไฟ	เจ้าไซ้รบตาบอดสอดครุ
หยิ่งแล้วยังแถมแถมโง่	พุกไปพุกปดอดสู
อันเนตรนงรามงามทรู	ใครคุยอมพวงหลงเพลิน" 1

ความที่ยกมาเป็นตัวอย่างตอนนี้ มีสำนวนที่เป็นที่คุ้นเคย 2 สำนวน คือ ตาบอดสอดครุ และ หยิ่งแถมโง่ สำนวนทั้ง 2 สื่อสารให้ผู้อ่านทราบทันทีว่า ผู้ที่ถูกกล่าวหา คือ หนุ่เพื่อนคนทรพของกมลมิตรมีสภาพ"ตาบอดสอดครุ" ซึ่งมีได้หมายความว่า เพื่อนคนทรพเหล่านั้นตาบอดจริงๆแต่มีความเป็นนัยเปรียบเทียบกับประหนึ่งว่า คนเหล่านั้นตาบอด แล้วยังทำเป็นอวดรู้เรื่องราวต่างๆที่คนตาบอดไม่น่าจะรู้ได้ มีหน้ายัง"หยิ่งแถมโง่" หรือ "โง่แถมหยิ่ง" อีกด้วย ไม่รู้อะไรเลยแล้วยังอวดรู้ ใครพูดอะไรก็ไม่ยอมรับฟัง ภาพที่ผู้อ่านได้จากสำนวนทั้งสองจะตรงกัน โดยอาศัยความคุ้นเคยกับการใช้สำนวนเหล่านี้เป็นพื้นฐาน

ส่วนสำนวน"ดุดอก" เป็นสำนวนที่องค์ผู้พนธ์ทรงใช้เอง ปัจจุบันมีสำนวน "ดุดอกคิดใจ" ใช้ แปลว่า ชอบ, ฝังอยู่ในใจ แต่สำนวน ดุดอก ในที่นี้ ดิด แปลว่า จุก, ลุก, ก่อขึ้น "ดุดอก" คือ ก่อขึ้นในอก สิ่งที่ก่อก่อขึ้น หรือ เกิดขึ้นในที่นี้คือ ความซุนซ่องใจ ไม่พึงพอใจ ที่เพื่อนๆพุกซัดคอ และความซุนซ่องใจดังกล่าวทำให้เกิดความ "หมกใหม่" ขึ้น

ก. "จับได้ไม่ช้าพาเรา ให้เข้าเนื้อควยช่วยมัน" 1

ข. "พลังฟลาคอาจเราเข้าเนื้อ แต่เหลือจักแก้แปรผัน" 2

สำนวน"เข้าเนื้อ" แปลงา ซากทูน, เสียหาย, เสียเปรียบ ในคำกลอน ก. เป็นตอนที่อมรสิงห์เข้ามาแสดงตัว เป็นผู้เคยพบเห็นกนกนกร ต่อพนักงานผู้ประกาศข่าว เป็นครั้งที่สอง แต่พนักงานตั้งเลตองการหลักฐานที่แน่ชัด อังว่าคราวก่อนมีผู้กล่าวเท็จ ว่าเคยเห็นกนกนกร มาก่อนทำให้พวกเขาเคือคร้อนเพราะเจ้านายโกรธ

ส่วนในคำกลอน ข. พนักงานคัดสินใจว่า ถ้าไม่พาอมรสิงห์ซึ่งเป็นผู้รู้เรื่องกนกนกร เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงอินทிரาดิย หากพระองค์รู้เข้าภายหลัง พวกนี้ก็จะเคือคร้อนไปควย

"กุจักเล่นตัวยั่วคิก ให้จิตมันงั่งก้งขา" 3

สำนวน"เล่นตัว" หมายถึง ถูคือ ถูว่าตัวคือเมื่ออีกฝ่ายหนึ่งองงอกก็ไม่ยอมในที่นี้ อมรสิงห์เป็นฝ่ายเล่นตัว เพราะคิดว่าตนเองมีคืออยู่ คือ มีข่าวเรื่องกนกนกร

"แสรงคนคนหาหน้าคีน ร่ายเหลือเมื่อคีนยังอยู่" 4

สำนวน"หน้าคีน" หมายถึง กิริยาอาการที่แสดงความคีนคั่น ตกใจ ในที่นี้ผู้ที่ทำหน้าที่คีน คือ ราชบุรุษทั้งหลายผู้มีหน้าที่เฝ้าอมรสิงห์ที่ถูกคุมขังอยู่ สาเหตุที่ทำให้หน้าคีน คือ อมรสิงห์หายไ้จากที่คุมขัง แต่ความจริงพวกเขาเจตนาปล่อยไป จึงตอง "แสรงท่า"

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 121.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 124.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 122.

4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

4.2.1.2 ทรงใช้คำไทยสั้นๆง่ายๆแต่ได้ความชัดเป็นเครื่องสื่อ ถ้าเป็นคำกริยาจะบอกอาการชัดเจน ถ้าเป็นคำขยายก็ช่วยให้ความกระจ่างขึ้น ดังตัวอย่าง

ก. "ตรัสว่า อ่า เจ้าเมามันท์ ซึ่งสรรกริยา อ่า ศรี" 1
 ข. "ท่านจง แจ้งใจ ไว้บ้าง อันนางกริยา อ่า ศรี" 2

อ่า เป็นกริยาที่ทรงใช้ในตัวอย่างข้างต้นนี้ เป็นคำไทยง่ายๆ แต่กินความชัดเจน อ่า มีความหมายตามพจนานุกรมว่า "ประทับ, ตกแต่ง" สิ่งใดก็ตามหากมีการประทับตกแต่งแล้วย่อมน่าดู อ่า ในที่นี้จึงหมายถึงงาม เมื่อนำมาประกอบกับคำว่า "ศรี" ซึ่งมีความหมายว่า มิ่ง สง่า ความเปล่งปลั่ง ความสนุกสนาน ยิ่งทำให้ความหมายของความตอนนี้ชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้หญิงที่ "อ่าศรี" จะต้องเป็นผู้หญิงที่มีความงามเป็นเลิศ ควรค่าแก่การทะนุถนอม เสียงของคำ "อ่า" ให้ความรู้สึกถึงความเบิกเผย ความภาคภูมิใจในตัวของมันเอง เมื่อทรงใช้คำ "อ่า" ในที่นี้จึงเหมาะสมยิ่งในทางตรงข้าม หากเป็นกริยา "เสียบ" เช่น

" เมื่อนั้น กมลนิทรเห็นเมีย เสียบศรี" 3

คำว่า "เสียบ" ให้ความหมายและความรู้สึกในค่านลบ เมื่อนำมาประกอบกับคำว่า "ศรี" จะทำให้เห็นภาพที่ตรงข้ามกับ "อ่าศรี" โดยสิ้นเชิง ในที่นี้ผู้ที่ "เสียบศรี" คือนางอนุศยิณี เพราะไปก่อวณตชะของฤๅษีปาปนาศน์เข้า กริยาของคน "เสียบศรี" ในที่นี้จึงเป็นลักษณะที่หมองาม ลึนความเปล่งปลั่ง สภาพของนางอนุศยิณีในตอนนี้เป็นลมสิ้นสติไปทันที

" ยวนองค์โยคีมีญาณ ไทรานรัมในใจ โยน" 4

โยน เป็นคำกริยา มีความหมายตามพจนานุกรมว่า "ทำให้ทั่วโลกลอยออก

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

ไป" ในที่นี้ทรงใช้ประกอบคำว่า"ใจ" เน้นให้เข้าใจความหมายว่า ความจริงเป็นใจ
ที่โชนออกมา ไม่ใช่ตัวฤๅหรือสิ่งอื่นใด ใจที่โชน คือ ใจที่โชนออกมาจากสมาธิหรือ
ฌานตะบะที่บำเพ็ญอยู่ ทำให้เกิดความสับสนวุ่นวายขึ้นภายในจิตใจ องค์คุณที่ทรงใช้
คำ"โชน"ในที่นี้ได้อย่างเหมาะสม เพราะไต่ห้วงความหมายที่ชัดเจนและเด่นความรู้สึก
ที่รุนแรงและเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วภายในจิตใจของฤๅ เพราะฤๅของความงามและ
ความยั่วชวนของนาง

"เหลือบยุงบุงรินกินเลือด ราว เชือกควยมีคกรี้คโหว
ใคร เคี้ยวเที่ยวเร เซโซ มันให้กันลอมตอมกิน" 1

โหว เป็นคำกริยา มีความหมายว่า อากาศเปล่งออกมามากๆเป็นเสียงนำ
เพื่อแสดงความพร้อมเพรียงในการรื่นเริง หรือ การมกคล เป็นต้น อีกนัยหนึ่งหมายถึง
ถึง เสียงที่แสดงความเย้ยหยัน ในที่นี้ทรงใช้ในที่เหมาะสม เป็นคำที่ให้ทั้งภาพและเสียง
แกมอ่านในขณะเดียวกัน ภาพที่เหลือบ ริน บุง ฯลฯ มัน"โหว"เข้ามารุมบุคคลที่แปลก
ปลอมเข้าไปในถิ่นมัน แสดงความพร้อมเพรียง ความคึกคักที่มีเหยื่อหลงเข้าไปเป็น
อาหาร และก่อให้เกิดเสียงที่เกิดจากการบินเข้าหาเหยื่อพร้อมๆกันในขณะเดียวกัน
ควย นับเป็นพระปรีชาสามารถในการ เลือกสรรคำอย่างยิ่ง

ก. " ถึงทุเลเวลาสายัณห์ เห็นมหรณพไกรใหญ่กว้าง
 น้ำนืดกินโลกโคกพลาง ครื่นครางคือคลื่นครื่นฟอง" 2
ข. " บุกยงบงคลื่นคั่นคั่น พलगผินพัคตร์แลแปรผัน" 3

กิน เป็นคำกริยาที่ให้ความหมายลึกซึ้ง มีน้ำหนักของคำมาก ภาพทะเลที่
เต็มไปควยคลื่น ลมแรง ไม่เจียบสงบนี้ ทรงนำมาเปรียบเทียบกับอากาศอย่างหนึ่ง
ของมนุษย์ซึ่งแสดงออกถึงความอยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ อยากจะให้พจนมมาน

1. เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

2. เรื่องเดียวกัน, หน้า 108.

3. เรื่องเดียวกัน, หน้า 143.

อาการนี้เกิดขึ้นเมื่อไม่อาจควบคุมอารมณ์ของตนไว้ได้ ภาพน้ำทะเล "คืน" หรือ "คืนคืน" ที่เห็นอยู่ตรงหน้าอมรสิงห์ (คำกลอน ก.) และนางกนกเรขา (คำกลอน ข.) เกิดจากความแรงและเร็วของลมทำให้น้ำโยนตัวสูงขึ้นกลายเป็นคลื่น

ขณะที่อมรสิงห์มองทะเลนั้น เป็นช่วงที่อารมณ์เืองไส เพราะได้รับการช่วยเหลือจากหงส์เงิน ช่วยเป็นพาหนะนำไปสู่จุดหมายคือ กษณนคร จึงมองทะเลอย่างธรรมดาเห็นเป็นความงาม แต่เมื่อกะนั้นก็อดเปรียบเทียบ "น้ำนืด" กับ "เนตรนืด" ของนางกนกเรขาไม่ได้ ส่วนนางกนกเรขามองทะเลในช่วงที่มีความทุกข์แสนสาหัส เพราะต้องพรากจากคนที่ตนรัก และต้องตกอยู่ในสถานที่ที่ไม่มีผู้คนอยู่อาศัย มีแต่น้ำล้อมรอบ จึงอดมิได้ที่จะเปรียบเทียบความรู้สึกของตนกับน้ำทะเลที่เห็นเบื้องหน้า อาการ "คืน" ของทะเลในเวลานั้นทำให้นางกนกเรขาเกิดจินตนาการว่า น้ำทะเลที่ "คืน" นั้น เกิดจากความอยากที่จะพันทรมาณเหมือนกับความรู้สึกภายในจิตใจของนางขณะนั้น และคสามทรมาณดังกล่าว คือ ความทรมาณที่ต้องพลัดพรากจากสิ่งที่ตนรัก ดังปรากฏเป็นคำกลอนว่า

" อาพญาสาครณีนคลื่น	ทวนสื่อนอกไขให้ชวน
เหตุเหี้ยมเกรียมกล่ามากวน	กำสรวลโศกสลดรักหรือ
พลัดคูยู เคยไชยวีน	จึงคลื่นแรงกลิ้งจริงหรือ
อกทะเลเลไฟไหม้อื้อ	อึ้งอ้อเพราะพรากจากรัก
น้ำนืดนืดเข็นเป็นฝอย	พร่าพรอยพรมหน้าขานัก
เค็มคือชลนัยน์ไหลพัศคร	พรากรักคือพรากจากภพ
อกกูอกสมุทสุกแมน	มันเบนคือไอไผอบ
ทุกซ์เราเทาตันอรณพ	ช่วยลมเคราะห์หม้างล่างทุกซ์" 1

"ต่างนางต่างคิดพิศวง งามทรงยิ่งใครไค้เห็น
ทุกส่วนชวนใจไม่เว้น คือเคนเอาความงามไว้" ¹

เคน เป็นคำกริยา มีความหมายว่า ปีบ คั้น เน้น กดลงไป เป็นคำง่าย ๆ มีความหมายชัดเจน สิ่งที่ได้รับการ เคนแล้วจะเหลือแต่สิ่งที่สีๆเอาไว้ หรือ สิ่งใดก็ตามที่ได้รับการ เน้น แสดงว่าสิ่งนั้นต้องพิเศษกว่าสิ่งอื่น ในที่นี้สิ่งที่ เน้น คั้น หรือ เคน คือ ความงาม หญิงใดก็ตามที่ เคนเอาความงามต่างๆจากสิ่งทั้งหลายที่วางงามมาไว้ในตัวเอง ย่อมมีความงามเป็นเลิศ

"ฉินพบอุไปไกลพลัน เห็นวิหคณกณันโณมา
ลึ่วลุดฟ้ามาลึบ นกพิภพท่องทะเลเวหา" ²

ลุด เป็นคำกริยาที่แสดงภาพความเคลื่อนไหว มีความหมายตามพจนานุกรมว่า "ฝ่า, บุกไป, เหยียบไป" อาการ ลุด จะเกิดขึ้นเมื่อมีสิ่งกีดขวางอยู่เบื้องหน้า และต้องใช้กำลังมากกว่าปกติ เช่น ลุดน้ำ เป็นต้น ในที่นี้ภาพที่อมรสิงห์เห็นแต่ไกลและค่อยๆเคลื่อนเข้ามาใกล้ทุกขณะ คือ ภาพนก 2 ตัวที่คาบร่างนกใหญ่อีกตัวหนึ่งมา ลำพังตัวมันเองก็ต้องออกแรงบินคานลมมาอยู่แล้ว น้ำหนักของนกอีกตัวหนึ่งที่เพิ่มขึ้น จึงต้องออกแรงมากขึ้น การ "ลุด" ฟ้าของนกทั้งสองจึงลำบากกว่าปกติ และสิ่งที่ต้องลุดผ่านมา คือ ลมและเมฆ

"กุกจักเล่นตัวยั่วคิด ให้จิตคัมมันงังกังขา" ³

งัง มีความหมายตามพจนานุกรมว่า "ก. เป็นรูปหลอควัยโลหะ เหมือนพระพุทธรูปแต่ไม่มีผ้าพาด, เรียกพระพุทธรูปที่ยังไม่ได้ทำพิธีเบิกพระเนตร ข. แปลว่า โง่

1. เรื่องเดียวกัน, หน้า 174.

2. เรื่องเดียวกัน, หน้า 105.

3. เรื่องเดียวกัน, หน้า 122.

ไม่รู้อาษา ค. เป็นชื่อนกชนิดหนึ่ง" ส่วนอักษรอาถรรพ์หน้า 126 ว่า "จิ้ง เป็นของอย่างหนึ่งเขาหล่อควยทองเหลืองเป็นรูปคนบ้าง สัตว์บ้าง ว่าทำอะไรเพื่อจะทำให้มันเป็นทองคำ" ฉะนั้นความหมายดั้งเดิมของคำว่า จิ้ง จึงเป็นสิ่งไม่มีชีวิตจิตใจ เมื่อทรงนำมาใช้ในคำกลอนตอนนี้จึงเหมาะสมยิ่ง อมรสิงห์เจตนาจะทำให้พนักงานผู้ประกาศเหล่านั้นมี สภาพเหมือน "จิ้ง" คือ ตกอยู่ในสภาพที่ลึกลับใจ คิดสิ่งใดไม่ออก เกิดความอับทึบของปัญญาไปชั่วขณะหนึ่งว่า อมรสิงห์จะรู้เรื่องเกี่ยวกับกนกนครจริงหรือกล่าวเท็จ

4.2.1.3 ทรงใช้คำที่มีความหมายเปรียบเทียบอยู่ในตัว คำเหล่านี้จะช่วยสื่อความหมายและเนะภาพให้กับผู้อ่านได้ทันที โดยไม่ต้องใช้ความเปรียบอื่นอีก รสความที่ได้อ่านอยู่กับการตีความหมายของคำนั้นๆ ดังตัวอย่าง

"เสนาคณามาตย์ชาติเชื้อ คนเสื่อกุลพลึงทั้งนาง" ¹

คนเสื่อ องค์ผู้พนธ์ทรงใช้ในความหมายว่า คนกล้า คนสามารถ โดยมีนัยเปรียบเทียบว่า เสื่อเป็นสัตว์ที่อาจแก่แล้วกล้า ยิ่งใหญ่ เป็นที่เกรงกลัวของคนทั่วไป คนที่มีลักษณะอย่างเสื่อ คือ คนที่มีความกล้า เป็นที่เกรงกลัว เหมาะสมกับลักษณะของคนที่จะทำหน้าที่ค่านการทหาร ฉะนั้นคนเสื่อ ในที่นี้ คือเหล่าเสนาอำมาตย์ทั้งหลายนั่นเอง เช่นเดียวกับคำว่า "ใจเสื่อ" ในคำกลอนที่ว่า

"ใจเสื่อเหลือวอนอุอนอิง ค่านคิงไม่หยุดสุครุ" ²

เป็นคำที่มีความเปรียบอยู่ในตัวเช่นกัน ใจเสื่อ คือ ใจคอเหมือนเสื่อคือ ใจแข็ง ไม่ยอมใครง่าย ๆ

"หญิงชวณยวนขึ้นรึนรส กลับหคหวัปลีกหลีกหนี" ³

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 89.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 159.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 101.

หคห เป็นกริยาของเตา ความตอนนี้มีลักษณะเปรียบเทียบโดยนัย มีความหมายว่า ชี้ขาด ในที่นี้เป็นตอนที่นางแทกยัวอมรสิงห์ แต่ออมรสิงห์ไม่ยอมรับ มือควย จึงกล่าวเย้ยหยันว่า ออมรสิงห์เป็นเตาคอยแต่หคหอยู่ในกระดอง ไม่ยอมโผล่ ออกมาดูโลกภายนอก ไม่ยอมสู้แม่กระทิงผู้หญิง

"ใครเสด็จ เกร็จ เกรว เร่เล่น ยามเพ็ญไพบูลย์ชุลหะ
ชมจันทร์คืนทะเลเมฆะ บานพระหฤทัยในฟ้า" ¹

ทะเลเมฆะ หรือ ทะเลเมฆ หมายถึงว่ามีเมฆอยู่มากมายเต็มท้องฟ้าไปหมด ความเปรียบในที่นี้ เปรียบระหว่างทะเลกับฟ้า ซึ่งมีขอบเขตกว้างขวางพอกัน เมฆเป็นคำกริยาทำให้เกิดความไม่ราบเรียบในท้องฟ้า ส่วนคลื่นเป็นคำกริยาทำให้ทะเลมองดูไม่ราบเรียบ ยามมีเมฆมากกระจายอยู่ในท้องฟ้า จึงไม่ต่างกับทะเลที่เต็มไปด้วยคลื่น ฉะนั้นทะเลเมฆ จึงเป็นคำที่แนะนำให้เห็นภาพท้องฟ้าที่มีเมฆกระจายอยู่ทั่วไป

"เห็นแสงนัยนำหน้ามีค เพาะพืชเสนาหา เบล่า" ²

พืชเสนาหา คำนี้มีความหมายชัดเจนอยู่ในตัวเอง องค์ผู้พนธ์ทรงเปรียบเทียบความรักเหมือนกับพืชที่งอกงามอยู่ในจิตใจของผู้ที่ตกอยู่ในห่วงรัก

"งามจันทร์คืนฟ้ากล้าแสง แสงแข่งรัศมีศรีไส
นางทองชองทางกลางไพร อาไฟเคื่อนเพ็ญเห็นเมค" ³

เคื่อนเพ็ญเห็นเมค ความตรงนี้มีความหมายตรงตัวว่า แสงของพระจันทร์ ยามเต็มดวงส่องสว่างไปทั่ว ทรงเปรียบให้ดูอันเห็นว่า ความสว่างนั้นมีเพียงใด

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 136.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 167.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 181.

โดยกล่าวว่า แม้มันคเล็ก ๆ ที่ไต่อยู่ตามพื้นดิน ก็สามารถมองเห็นได้ เป็นความเปรียบ
ที่ออกจะเกินจริง แต่ให้ภาพแก่ผู้อ่านได้อย่างดีว่า สภาพป่าตอนนั้นเต็มไปด้วยความ
สว่างไสวของแสงจันทร์

"นัยนาพร่าพร่าซ้ำใจ หลังไหลหลากหลอนฝนเค็ม" ¹

ฝนเค็ม เป็นคำที่มีความหมายในเชิงเปรียบเทียบลึกซึ้งมาก ฝน ในที่นี้ไม่ใช่
ฝนที่ตกลงมาจากฟ้าจริงๆ แต่เป็นความเปรียบ หมายถึงน้ำตาที่เกิดจากการร้องไห้
อย่างมากมาย น้ำตานั้นไหลออกมามากมายไม่ขาดสาย คล้ายน้ำฝน แต่เนื่องจาก
น้ำตามีรสเค็มๆกร่อยๆติดกับน้ำฝนธรรมชาติ จึงกล่าวเป็นความเปรียบว่า ฝนเค็ม

4.2.1.4 ทรงใช้คำระดับความ คำที่ทรงเลือกมาใช้ในบทกลอนจะเป็น
คำเต็มความหมาย ในขณะเดียวกันเมื่ออ่านใจในการสื่อสารได้ดีด้วย ดังตัวอย่าง

"อ่อนนักพิศพิศลิดเมื่อ สุดเห็นอยสุดเห็น เจ็บลิ้น
อกห่อสอดแหบเสบลิ้น พื้นดินเหมือนพุกถูกใจ" ²

อกห่อสอดแหบเสบลิ้น เป็นกลุ่มคำที่ประกอบขึ้นจากคำโดดๆที่มีความหมาย
ประจำคำชัดเจนาประกอบกัน และสามารถสื่อความหมายได้อย่างสมบูรณ์ตามที่กวี
ต้องการ ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพว่า การที่อมรสลิ้นเห็นน้อยเพราะออกแรงว่ายน้ำโคล่ลิ้น
เข้ามาหาฝั่ง มีลักษณะอาการเป็นอย่างไร

"อกห่อ" อก ในที่นี้คือ ใจ ห่อ เป็นอาการที่อเข้าหากัน, ห่อ เหี่ยว
อกห่อ หรือ ใจห่อ เป็นลักษณะของคนที่มีความทุกข์ ลิ้น เรียว แรง หมก ความ เข้ม แข็ง
ในที่นี้เกิดจากความ เหี่ยว

"สอดแหบ" คือ คอ แห้ง ไม่มี เสียง ทั้งนี้ อาจ จะ เนื่อง มา จาก ความ กระ หาย

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 133.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 113.

และเหนื่อยมากๆ

"แสบลีน" เกิดขึ้นเพราะความหิว เมื่อไม่ได้อะไรเลยแม้แต่ น้ำ ลินก็
แห้งแตก ครั้นน้ำทะเลซึ่งมีรสเค็มกระเด็นเข้าไปจึงเกิดความรู้สึก

จะเห็นว่าวิถีคำแต่ละคำ สื่อความหมายเต็มกำลังของมัน ชำให้ภาพ
อาการที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกันตามลำดับ คือ รู้สึกเหนื่อยลีนเรียวแรง เพราะออกแรง
ว่ายน้ำมาเป็นเวลานาน จากนั้นก็คอแห้งไม่มีเสียง เพราะความเหนื่อยและหิวจนแสบ
ลีน

"แห่งที่คึกคึกแสบคอ ร้องล่อเสียงล่อของหมอง
เสียงทานชานแข่งแย่งมอง เสียงร้องเสียงเคาะเหมาะนัก" ¹

แห่งที่คึกคึกแสบคอ เป็นกลุ่มคำบอกอาการต่างๆในลักษณะเดียวกัน มี
อาการเกิดขึ้นเป็นลำดับ เริ่มจากอาการคอแห้งเพราะต้องส่งเสียงแข่งกับเสียงฆ้อง
ที่เคาะเรียกความสนใจควบคู่กันไป ยิ่งเสียงฆ้องดังเพียงไร เสียงคนพูดก็ยิ่งต้องให้
ดังยิ่งขึ้นเพื่อให้คนอื่น ๆ ได้ยินเรื่องที่พูด เมื่อคอแห้งไม่มีน้ำหล่อเลี้ยง แม้แต่น้ำลายก็
แทบจะหมด เพราะต้องส่งเสียงตะโกนอยู่เป็นเวลานาน คอก็เกิดอาการคึก เสียงจึง
คอยๆหายและแห้งไปในที่สุด อาการขั้นสุดท้ายที่จะรู้สึกได้คือ อาการแสบคอ

องค์นี้พนธ์ทรงใช้ความหมายประจำของแต่ละคำอย่างเต็มที่และสามารถ
สื่อความรู้สึกได้เป็นอย่างดี จะสังเกตว่าเสียง"แอ" ในคำว่า เหน่ง, แหบ, แสบ
ทรงใช้ในความนี้ได้เหมาะสมยิ่งนัก แม้แต่เสียงพยัญชนะ"ห"และ"ส"ที่ทรงใช้ใน
ที่นี่ ดูเหมือนจะช่วยเพิ่มความแห้งแล้งให้มากขึ้นเป็นทวีคูณ

"เหมือนมีสมุทรไว้ในเนตร
ตาแดงแสงก่นำเต็ม

สังเวชชลนัยน์ไหลซึม
จักเม้มให้หยุดสุครู" ²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 122.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 133.

คาแดงแสงกำนำเต็ม ลือสารใหญ่อ่านเห็นว่า นางกนกเรซากำดังร้องไห้
อย่างน่าเวทนา คาตั้งคู่ของนางแดงกำเพราะผ่านการร้องไห้มาเป็นเวลานาน แม้
ขณะนั้นก็ยังไมหยุก ทำให้มีน้ำตาขังอยู่เต็มหน่วยตา ความรู้สึกที่ได้คือ ความทุกข์
เวทนาอย่างแสนสาหัสที่นางไกรบีบ สิ่งที่จะช่วยระบายความทุกข์ได้เป็นอย่างดี และ
เป็นสิ่งแรกที่หญิงมัทจะกระทำคือร้องไห้

"งามสองปักนิลเป็นโณน พระโหนคองส์ทรงห้อย
ปีกสมลมส่งหงส์ลอย เหมือนพลอยพุ่งไปในฟ้า" 1

พระโหนคองส์ทรงห้อย ลือความใหญ่อ่านรู้ว่า อมรสิงหุ้ไปกับหงส์เงินทั้ง
สองโคยใช้มือโหนคองส์ทั้งสองข้างละค้ำ ร่างของอมรสิงหุ้จึงอยู่ในลักษณะห้อยอยู่
กลางระหว่างหงส์ทั้งสองค้ำ

ส่วน ปีกสมลมส่งหงส์ลอย กลุ่มคำนี้แนะให้เห็นภาพ การบินขึ้นสู่ท้องฟ้า
ของหงส์ทั้งสองในขณะที่อมรสิงหุ้โหนอยู่ที่คอ ด้วยความแรงของการกระพือปีกสมกับ
แรงลมในขณะนั้น ทำให้หงส์ทั้งสองพาอมรสิงหุ้ขึ้นสู่ท้องฟ้า และบินสู่จุดหมายได้

"หยุดนิ่งยังนอนหอนไค้ วนไปเวียนมาลึบสน " 2

หยุดนิ่งยังนอนหอนไค้ เป็นกลุ่มคำที่แสดงออกถึงความสับสนที่เกิดขึ้นใน
จิตใจของอมรสิงหุ้ อาศัยความอีกวรรคหนึ่งคือ "วนไปเวียนมาลึบสน" จะยิ่งเข้าถึง
ความรู้สึกของตัวละครในขณะนั้นได้เป็นอย่างดีว่า วนวายถึงขนาด ตะลึงก็ยังไม่เป็น
สุข จะนอนก็นอนไม่หลับ ได้แต่เดินไปเดินมาระวังอารมณ์

ลักษณะการใช้คำโคค่าง่ายและสั้น มาเรียงกันเพื่อสื่อความ ดังปรากฏ
ในตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่าองค์ผู้แต่งบท ทรงนิยมการใช้คำที่กะทัดรัด

1. เรื่องเดียวกัน, หน้า 108.

2. เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

แต่กินความกว้าง คำทุกคำที่ทรงใช้มีอำนาจในการสื่อความหมายเชิงเนาะภาพได้อย่าง
ดี ไม่มีคำใดที่เสียเปล่าอันเกิดจากกลอนพาไปเลย

"ยิ่งเปล่งเพ่งจริงยิ่งปลั่ง ค่างนั่งพิศ เพ็ญ เป็นหมู่
แปลกจริงยิ่งชมโฉมตรู ไม่รู้เหตุใหญ่ไถ่กล่าล" ¹

เพ็ญ มีความหมายตามพจนานุกรมว่า เต็ม เป็นคำวิเศษณ์ มีความหมาย
นัยประหวัดหมายถึง พระจันทร์วันเพ็ญ แต่ในที่นี้ทรงหมายถึง คำนางกนกเรชาซึ่งมี
ความงามประดุจพระจันทร์วันเพ็ญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความงามแห่งดวงตา ดัง
ปรากฏในบทชมโฉม เมื่ออมรสิงห์พบนางกนกเรชาในวังครั้งแรกว่า

"โศภาอาภรณ์อ่อนช้อย คิ่งย่อยมาจากแคนสรวง
ฉิวทองผ่องเห็นเพ็ญยวง นางปวงงามไถ่ไม่มี
งามกรรณงามแก้มแยมยิ้ม พักตร์พริ้มเพราองค์ทรงศรี
งามพระนัยนานารี รังสียิ่งจันทร์วันเพ็ญ" ²

และตอนที่พอคำพบนางกนกเรชาเมื่ออยู่บนเกาะ มีคำชมว่า

"เห็นนางพางเห็นเพ็ญจันทร์ กระสันเสียวทรวงบ่วงรัก" ³

คำว่า "เพ็ญ" ที่ทรงใช้ในที่นี้จึงเป็นคำกะทัดรัด แต่กินความกว้างเหมาะ
สมที่จะใช้ในที่นี้อย่างยิ่ง

4.2.1.5 ทรงเลือกกลุ่มคำที่แสดงอารมณ์และความรู้สึกมาใช้ในบทกลอน
ดังตัวอย่าง

"พบกษัตริย์ประหม่าราศ ลอยละเวิศร้างห่างสม
หลีกเสียดเอียงอายงายม อารมณ์สยเหลือเป็จริง" ⁴

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 130.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 145.

4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 100.

อารมณ์ลอย เป็นกลุ่มคำที่ทรงเลือกใช้เพื่อแสดงความรู้สึกได้อย่างดี "ลอย" มีความหมายตามพจนานุกรมว่า "คลายออก, ไม่นั่น" ตามปกติมักจะใช้กับสิ่งของที่จับต้องได้ เช่น ฝา ฝา ฯลฯ เมื่อทรงนำมาใช้กับอารมณ์ จึงชวนให้รู้สึกว่ อารมณ์เป็นประจุเป็นน้ำ หรือเส้นผมเส้นเชือกที่จับต้องได้ ซากไม้ เปื้อน หรือลอยได้ ปกติของพวกนี้ควรอยู่ในสภาพที่ ถ้าไม่ผานการใช้งานมาอย่างหนัก เช่น ฝา ถ้าใช้นานๆ เข้า อาจจะเป็นเปื้อนลอยได้ และจะขาดไปในที่สุด ในที่นี้ อารมณ์ที่ลอยอาจจะเป็นอารมณ์ของนางแทคย์ก็ได้ หรืออารมณ์ของอมรสิงห์ก็ได้เช่นกัน สิ่งที่ทำให้อารมณ์ของนางแทคย์ "ลอย" คือที่ทำไมแสดง ความสนใจของอมรสิงห์ ไม่ว่านางจะมีความงามเพียงใด หรือใช้กลวิธีและเวลานานเพียงใดในการยั่วยวน อารมณ์ซึ่งอยู่ในสภาวะปกติค่อนข้างไปในทางอ่อนไหวเคลิบเคลิ้ม เพราะเหตุนี้แห่งความรักของนางแทคย์จึง "ลอย" คือ คลายออก เปลี่ยนสภาพไป จนถึงกับโกรธเกรี้ยวในที่สุด

ส่วนที่กล่าวว่อาจหมายถึงอารมณ์ของอมรสิงห์ก็ได้ เพราะธรรมชาติวิสัยชาย อารมณ์ปรารถนาย่อมตื่นตัวขึ้นเมื่อได้พบสตรีเพศที่มีความงามเย้ายวนตาและอยู่ในสภาพสมยอมตาม แต่ต้องเสียดเสียด เพิกเฉยเสียดเหมือนไม่รู้สึกรู้สึก อารมณ์ปรารถนาที่เกิดขึ้นครั้งแรกจึง "ลอย" ไปในที่สุด

"หลุดจากคอกหงส์ลงฉิว ลือๆสูทเลเห็น
อากาศปราศกึ่งสิ่งอัน จักย่นยิดเหนียวเกี่ยววงศ์" ¹

อากาศปราศกึ่ง เป็นกลุ่มคำที่เนะภาพและให้ความรู้สึกโล่ง ว้างเปล่า ได้ อย่งดี ตามปกติของที่มีกึ่งกาน หรือสิ่งที่มีลักษณะเหมือนกึ่งยื่นออกมา จะเป็นพวกต้นไม้ สิ่งก่อสร้างต่างๆไว้เป็นที่ยึดเหนี่ยว หากมีสิ่งของใดๆหลุดมาจากที่สูงก็อาจติดค้างอยู่กับสิ่งกึ่งขวางเหล่านี้บ้าง แต่ในที่นี้ทรงใช้กับอากาศซึ่งมีสภาพปกติเป็นที่โล่งกว้าง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 109.

ไม่มีสิ่งกีดขวางใจทุกสิ่ง ฉะนั้นของที่ตกลงมาจึงตกลงสู่เบื้องล่างอย่างรวดเร็ว จะหาสิ่งใดอีกไว้ไม่มี ผู้อ่านจะได้ภาพ อมรสิงห์หล่นลงจากเบ็องบนคือคองหงส์ซึ่งบินอยู่สูง ลงสู่เบื้องล่างอย่างมหคทางช่วยตนเอง ความคิดเรื่องกึ่งฟ้า เคยมีปรากฏในเรื่องนิราศนรินทร์ว่า

" โอศรีเสาวตักชลล้า แลโลม โลกเอย
 แมว่ามีกึ่งโพยม ยืนหล้า
 แขนขวัญชูชูโคม แมกเมฆ ไว้ม
 ก็คบบึ่งฟ้า ผากองนางเดียว " 1

ก็อยากให้ของฟ้ามีกึ่งเหมือนต้นไม้จะไคน่านางไปแขวนฝากไว้ ไม่ให้
 ใจเห็น

"ตามตอม ค่อม เมียงเอียงอาย ล้อมรายเรียงร่มคลุมไกล
 ถกลอยชมอยชมายกรายไป หลดัยรัฐจรวมนวณกาม" 2

ตามตอม เป็นกลุ่มคำกริยาที่องค์ผู้นิพนธ์ทรงเลือกใช้ไ้ตรงเป้าหมาย สามารถสื่อภาพและความรู้สึกได้อย่างดี ในที่นี้ผู้ที่ตามตอม คือบรรดาผู้หญิงทั้งหลาย สิ่งที่ถูกตอม คืออมรสิงห์ เพราะมีคุณสมบัติครบทุกประการคือ เป็นถึงราชโอรสผู้สง่างาม และกล้าหาญ จึงเป็นที่หมายปองของผู้หญิงทุกคน กริยา"ตอม"ให้ความรู้สึกทั้งแง่ดีและไม่ดี ปกติกริยาตอม เป็นกริยาของสัตว์ประเภทแมลงวัน มด ฯลฯ สิ่งที่ชอบตอมมีสองประเภท คือสิ่งที่มีกลิ่นหอมและสิ่งที่มีกลิ่นเหม็น ในที่นี้เป็นไปในแง่ดี เพราะอมรสิงห์ เป็นเหมือนสิ่งที่มีกลิ่นหอมแน่นอน เมื่อ"ตามตอม" แสดงว่าเป็นผู้เสนอก้าวเข้าไปก่อน ซึ่งไม่เหมาะสมนักสำหรับวิสัยผู้หญิงในทัศนะของคนไทย สัตว์พวกแมลงวัน มด เป็น

1 ภาพย์เห่เรือ ภาพย์เห่เรือชีวิต นิราศนรินทร์, ในงานพระราชทานเพลิงศพพลเอกชโล จารุกดิส 3 สิงหาคม 2510 (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดอักษรเจริญทัศน์, 2510), หน้า 133.

2 พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, กนกนคร, หน้า 109.

สิ่งที่คนทั่วไปไม่ชอบ เพราะบางชนิดเป็นพาหะนำโรค บางชนิดก่อความรำคาญ ในที่นี้"ตามคอม"จึงสื่อให้เราเข้าถึงความรู้สึกของอมรสิงห์ควยว่า เต็มไปด้วยความรำคาญ ไม่ได้ชื่นชอบในการกระทำนี้เลย

4.2.1.6 ทรงใช้ภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐาน บุคลาธิษฐาน เป็นภาพพจน์เปรียบเทียบให้ตัวคน มีชีวิต เป็นการนำสิ่งที่ไม่มีชีวิตมากล่าวราวกับมีชีวิต ¹ เช่น

"โสมส่องมองพักตร์รักรูป ลอบจูบนางนอนหอนขาม
ไขแสงส่องโคมโคมงาม นงรามหลับไหลใต้พฤษ" ²

ลอบจูบ ปกติเป็นกริยาที่สิ่งที่มีชีวิตเท่านั้นจะกระทำได้ แต่ในที่นี้ทรงให้พระจันทร์มีความรู้สึกกริยาใคร่ หลงใหลในความงาม และกระทำกริยาอาการได้เช่นคน สิ่งที่พระจันทร์หลงรักคือ ความงามอันเป็นเลิศของนางกนกเรขา ถึงกับลอบจูบนาง ขณะที่นางหลับอยู่โดยไม่เกรงกลัวต่อสิ่งใด

แม้กระทั่งความรู้สึกกลัว ก็เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นได้เฉพาะในจิตใจของมนุษย์เท่านั้น แต่ในที่นี้พระจันทร์ก็มีความรู้สึก ประหนึ่งเป็นมนุษย์คนหนึ่ง

ลักษณะการใช้บุคลาธิษฐาน เป็นสื่อช่วยสร้างภาพนี้เป็นสิ่งที่ควินิยมใช้กันโดยทั่วไป เพราะเป็นวิธีที่สร้างอารมณ์ความรู้สึกได้ละเอียดละไมกว่าการบรรยายธรรมดา ในกนกนกร องคบุณิพนธ์ทรงใช้วิธีการเช่นนี้ในหลายแห่ง จึงปรากฏว่า น้ำก็กินได้ กังที่ปรากฏในคำกลอนว่า

"น้ำนลกินลอคคพลาง ครึ้นครางคือครึ้นครึ้นฟอง" ³

¹ กาญจนานาคสกุล และ คณะ, "การสังเกตแนวเขียน", การใช้ภาษา, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2524), หน้า 183.

² พระราชวรพงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, กนกนกร, หน้า 173.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 108.

พายุท่าอากาศยานภูเก็ต เช่นในคำกลอนที่ว่า

"บินพายุคุกพัดคลื่น

ครึ่นๆโครมครึกก็ก้อง"¹

4.2.2 ความเปรียบเทียบ

ในการสร้างงานประเภทวรรณศิลป์ กวีส่วนใหญ่นิยมใช้ความเปรียบเทียบหรือทเปรียบเทียบเพื่อสร้างภาพ จินตนาการและความรู้สึกที่ชัดเจนในคติของผู้อ่าน เป็นการสื่อสารที่นานเครื่องกลั่นกรองเพื่อให้ได้อารมณ์ และรสความที่ละเอียดละไมยิ่งขึ้น

รสความที่ได้ จึงขึ้นอยู่กับความหมายที่เกิดจากการ เปรียบเทียบ การเปรียบเทียบจะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจสิ่งที่กวีต้องการสื่อได้รวดเร็วและถูกต้องยิ่งขึ้น เพราะมีสิ่งมาเทียบเคียงให้เห็นชัด การเปรียบเทียบถือเป็นความงามที่เกิดจากการใช้ถ้อยคำอย่างหนึ่ง เรื่องกนกนกร มีความเปรียบอยู่เป็นจำนวนมาก ปรากฏในลักษณะต่างๆกันคือ

4.2.2.1 ความเปรียบเทียบแบบอุปมา

4.2.2.2 ความเปรียบเทียบแบบอุปกม

4.2.2.3 ความเปรียบเทียบแบบสมาสสุกตะ หรือ อนุโยกตะ

4.2.2.4 ความเปรียบเทียบแบบยัติเวก

4.2.2.5 ความเปรียบเทียบแบบปรติวสุกตะ

4.2.2.6. ความเปรียบเทียบแบบสศยะ

4.2.2.7. ความเปรียบเทียบที่กล่าวอ้างถึงพฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องอื่นซึ่งมีสภาพคล้ายคลึงกัน

4.2.2.8 ความเปรียบเทียบที่ใช้การยกตัวอย่างเชิงสาธก

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 117.

4.2.2.1 ความเปรียบเทียบอุปมา

ในตำราอสังการศาสตร์ของวาคภฏ ¹ ได้กล่าวถึง อุปมา ว่าเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่ช่วยสร้าง "อสังการฝ่ายความหมาย" ² ขึ้นและอธิบายว่า "อุปมา คือลักษณะที่กล่าวความเหมือนระวางอุปมานและอุปไมยกว่าใช้ "ปรุศุย" "อวยย" คำที่มีความหมายว่าเหมือนกันเป็นต้นและสมาส" ³

ส่วนอุปมาของไทยนั้นเป็นการกล่าวเปรียบเทียบระหว่างของสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่ง ในทำนองว่าคล้ายหรือเหมือนโดยมีคำเชื่อมประเภท เหมือน, ดูเหมือน, กัง, เช่น, รวากับ, ดู, ประหนึ่ง ฯลฯ

ในเรื่องกนกนกร องคณูปนิพนธ์ทรงใช้ความเปรียบเทียบอุปมาหลายแห่ง เช่น ทรงใช้ในการชมความงามของตัวละครเอกฝ่ายหญิง เมื่อยังเป็นนางอนุศยีนีว่า

ก. "เห็นนางนวลศรีมีโฉม กังโลมสองหล้าราศี" ⁴

ข. "เนตรนางอย่างสอมหิสร ภารชันิกร ฉีกฉัน

เนตรไหนไปเปรียบเทียบทัน เนตรนางพางจันทร์รูจี" ⁵

ในคำกลอน ก. เป็นความเปรียบเทียบให้เห็นลักษณะของนางอนุศยีนีเป็นส่วนรวมว่ามีความงามเหมือนกับพระจันทร์ที่ให้แสงสว่างแก่ชาวโลกยามค่ำคืน การชมความงาม

¹ วาคภฏ เป็นชื่อของกวีผู้แต่งหนังสืออสังการศาสตร์ อันเป็นหนังสือที่ช่วยการประพันธ์ของสันสกฤต มีชีวิตอยู่ในราวศตวรรษที่ 12 แห่งคริสตกาล ป.ศ. ศาสตรี ไก่แปลอสังการศาสตร์นี้เป็นภาษาไทย เมื่อ พ.ศ. 2489.

² อสังการฝ่ายความหมาย คือ การพรรณนาธรรมชาติหรือสภาพของบุคคลว่างาม หรือการ เปรียบเทียบความการใช้โวหาร เจริงอุปมาอุปไมยในลักษณะต่างๆ

³ ป.ศ. ศาสตรี (ยูแปด), อสังการศาสตร์ (ม.ป.ท.), 2504. หน้า 24.

⁴ พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, กนกนกร, หน้า 7.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9-10.

ของผู้หญิงว่า เหมือนกับความงามของพระจันทร์หรือแสงจันทร์ เป็นจินตนาการของกวีไทยที่ถ่ายทอดกันมาเป็นเวลานาน ภาพดวงจันทร์ที่แจ่มกระจ่างในคืนวันเพ็ญ ให้ความรู้สึกที่ว่างความและละมุนละไมเพียงใด หญิงงามในความนึกคิดของกวีก็เป็นฉันนั้น กับทั้งความสว่างไสวที่พระจันทร์ให้แก่พื้นโลก เปรียบได้กับความสว่างไสวที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของชายที่เห็นหญิงงามเป็นที่พึงพอใจ

ส่วนคำกลอน ข. เน้นความงามแห่งดวงตาของนางเป็นสำคัญ โดยเปรียบเทียบความค่าขลับแห่งดวงตานาง เหมือนกับสีศอพระศิวะ ซึ่งเป็นความศำที่เก็จจากการค้ำน้ำพิศำงๆ เข้าไปจนศอใหม่เกร็ยมเมื่อครำวควนเกษัรสมุทร สีคำในทั้นไม่ใช้สีคำสนธิ ความจริงเป็นสนธิ คือนำเงินปนคำ ทั้งมีค้ำมงามแห่งรัศมีของควงจันทร เจ็อยนอยู่ควย ความงามเป็นเลิศที่ปรำกฏในควงตำของนำงอนุศยินี เก็จจรค้ำขอพรของกมลมิตรคังที่กล่ำวมำแล้วในเป็องค่น

ความเปรียบเทียบอุปมา เทำที่ปรำกฏในเรื่งกนกนกร บำงคั้งเก็จจรำจรำจินตนำกรขององค้ญ์นัพนธ์เอง บำงคั้งเก็จจรำจรำจค้ดปลงควมเปร็ยมเค็ม และ บำงคั้งเป็นขงเค็มที่ปรำกฏอยู่นเรื่งตुरิวิกรมำโศคำศูรีะ ผู้วิจัยเค็มกล่ำวถึงโวหำควมเปร็ยมไว้คั้งหนึ่งแล้วอยำงคว่ำงๆในบทที่ 2 ว่าควยกรำเปร็ยมเทียบควมแตกต้ำงของเรื่งตुरิวิกรมำโศคำศูรีะ กับเรื่งกนกนกร ในหวัข้อยอย"ภำษำและโวหำเปร็ยมเทียบ" โดยกล่ำวถึงโวหำของพระองค้ที่แตกต้ำงจรำจโวหำในเรื่งตुरิวิกรมำโศคำศูรีะ ที่แตกต้ำงกันวำ เก็จจรำจรำจค้ดปลงใน 3 ลักระณะคือ

- ก. ทรงเปลี่ยนโวหาร เปรียบเทียบที่ใช้นิพริบทเดียวกัน
- ข. ทรงตัดโวหาร เปรียบเทียบเค็มออกและเปลี่ยนเป็นการบรรยายธรรมชาติ
- ค. ทรงใช้โวหาร เปรียบเทียบแทนการบรรยายที่มีอยู่เค็ม

ความเปรียบเทียบอุปมาจึงปรากฏเป็น 3 ลักษณะ ค้วยกันคือ

- ก. ความเปรียบเทียบที่เก็จจรำจจินตนำกรขององค้ญ์นัพนธ์เอง
- ข. ความเปรียบเทียบที่เก็จจรำจรำจค้ดปลงของเค็มให้เหมำะสมข้้น
- ค. ความเปรียบเทียบ

การที่ผู้วิจัยแยกแยะความเปรียบเทียบออกมาออกเป็น 3 ลักษณะ มีวัตถุประสงค์ จะให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถขององค์ผู้นิพนธ์ในการเลือกพื้นความเปรียบเทียบจาก เรื่องตริวิกรมมาชคาสุรีมาใช้ในเรื่องกนกนคร และพระปรีชาสามารถในการเปลี่ยนแปลง เสริมแต่ง หรือสร้างความเปรียบเทียบที่เกิดจากจินตนาการของพระองค์ขึ้นใช้เอง เพื่อสื่อสารมายังผู้อ่านอย่างเหมาะสม ดังจะชี้แจงในรายละเอียดดังต่อไปนี้

ก. ความเปรียบเทียบที่เกิดจากจินตนาการขององค์ผู้นิพนธ์ เกิดขึ้นเมื่อทรงใช้โวหาร เปรียบเทียบแทนการบรรยายที่มีอยู่เดิมในเรื่องตริวิกรมมาชคาสุรี เพื่อสื่อความให้รวดเร็วและถูกต้องตามคองการของพระองค์ ดังตัวอย่าง

เมื่อนางกนกนโรชาสอบถามอมรสิงห์เรื่องเมืองทองเมื่อพบกันครั้งแรก (เมื่อเป็นมนุษย์) และจับได้ว่าอมรสิงห์กล่าวเท็จ มีความเปรียบเทียบว่า

"เฉลอจิตต์พุกจาพาที่ ย่อมเห็นเป็นที่เสื่อมเสีย
อันชนชาติชั่วบัวเปีย เหมือนเหยียนเรือนเปื้อนพลัน" ¹

ความเปรียบครั้งนี้ กวีใช้คำค่อนข้างรุนแรง และแสดงถึงอารมณ์และความรู้สึกของผู้พูดเป็นอย่างดี นางกนกนเรชานั้นรู้สึกว่าการถูกอมรสิงห์หลอกจึงโกรธมาก คำนี้ตัวเองว่าไม่ควรลดตัวลงมาเจรจากับคนกล่าวเท็จแบบอมรสิงห์ เพราะรังแต่จะทำให้ตนเองหมกค่าลงไป บุคคลแบบอมรสิงห์ควรหลีกให้ไกล นางเปรียบอมรสิงห์เหมือนกับสัตว์เลื้อยคลานประเภทค้ำสุดซึ่งเป็นที่รังเกียจของคนทั่วไป คือเหี้ยหรือตะกวด เชื่อกันว่าสัตว์ประเภทนี้ขึ้นบ้านใคร บ้านนั้นจะอัปโชคตลอดไป

ความเปรียบนี้นอกจากจะแนะนำภาพที่แจ่มชัดให้แก่ผู้อ่านแล้ว ยังสื่ออารมณ์และความรู้สึกของตัวละครผู้อ่านได้อย่างดี ในที่นี้ผู้อ่านจะรู้สึกว่านางกนกนเรชามีความรังเกียจอมรสิงห์เพียงใด

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 66.

เมื่อพระเจ้ารามเสนแห่งกรุงนครศรีไศลโคมนางกนกเรชา บังเกิดความ
 ลุ่มหลงในความงามนั้นทันที อำนาจความงามของสตรีเพศนั้น มีอิทธิพลอย่างมากมาย
 จนเปรียบไควา

"อันองค์ทรงศักดิ์จักรพรรดิ เหมือนคินในหัตถ์จักไค" 1

ความเปรียบอนึ่งกล่าวถึงอำนาจของความลุ่มหลงว่าสามารถทำให้คนที่มี
 อำนาจยิ่งใหญ่ เช่นจักรพรรดิเจ้าโลก มีสภาพเหมือนกับคินที่พร้อมจะปรากฏเป็นรูปใดๆ
 ก็ได้ตามแต่เจ้าของจะบัง

เมื่ออมรสิงห์ออกเดินป่า เพื่อค้นหาเมืองทองเป็นครั้งแรก มีความเปรียบ
 กล่าวถึงสภาพสัตว์ต่างๆในป่านั้นว่า

"เสื่อสี่หีมีเสื่อนานา แมวหมาเทาซ่า งอย่างโต
 เหลือบยุงบุงรินกินเสือก ราวเชือกควยมีกรีดโหว" 2

สัตว์ในป่าทั่วไปนั้น ตามปกติมีความดุร้ายเป็นที่น่าเกรงกลัวอยู่แล้ว แต่ใน
 ป่าที่อมรสิงห์ต้องเดินทางผ่าน สัตว์ต่างๆยิ่งทวีความน่ากลัวมากขึ้น ด้วยความใหญ่โต
 ในที่นี้ทรงเปรียบเทียบความใหญ่โตของสัตว์ต่างๆว่ามีขนาดใหญ่เท่ากับช้างที่เป็นสัตว์ที่ใหญ่
 ที่สุดในบรรดาสัตว์ทั้งหลาย เพื่อแนะนำภาพใหญ่อันเห็นชัดยิ่งขึ้นว่าน่าสะพรึงกลัวเพียง
 ไคว แม้แต่สัตว์ปีกประเภท บุง ริน ก็มีอันตราย หากถูกกัดเข้าครั้งหนึ่ง ก็จะเกิดเป็น
 บาดแผลฉกรรจ์เหมือนถูกมีดบาด

และเมื่อนางกนกเรชาต้องเผชิญความลำบากครั้งแล้วครั้งเล่า อันเนื่องมา
 จากความงามของนางเป็นเหตุ มีความเปรียบว่า

"อันความงามเพ็ญเป็นพิษ คอคิกลามเลื่อนเหมือนผี" 3

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 163.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 175.

ความตอนนี ทรงอาศัยหลักความจริงมาเปรียบเทียบ ในที่นี้ทรงเปรียบเทียบของ ความงามที่ก่อความเคียดร้อนไม่หยุดหย่อนให้แก่วเป็นเจ้าของ คือนางกนกเรขา หลัง จากรอคพันจากมือพ่อค้ามาได้ ต้องมาพบกับกษัตริย์รามเสน ครั้นพามาไถ่หนี้เข้าป่าก็ ต้องเผชิญกับความลำบากต่าง ๆ นานามีหน้าต้องเผชิญกับคนป่าอีก ทรงเปรียบลักษณะความ โชคร้ายติดต่อกันของนางเหมือนกับผี ซึ่งมีกรรมชาติซึ่งติดต่อกันไปจากเมื่อกหนึ่งไปอีกเมื่อก หนึ่งเรื่อยไป อันไม่เป็นที่พึงใจของเจ้าของ เพราะให้ทั้งความไม่น่าดูและความเจ็บ

ข. ความเปรียบเทียบอุปมาที่ทรงคัดแปลงมาจากเดิม โดยมีจุดมุ่งหมายใน การสื่อภาพให้ชัดเจนยิ่งขึ้นเป็นสำคัญ ขณะเดียวกันก็ทรงคำนึงถึงความเหมาะสมของ เหตุการณ์และความสอดคล้องกับวัฒนธรรมไทยด้วย ดังตัวอย่าง

เมื่อกล่าวชมความงามทางสรีระของนางกนกเรขา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ส่วนอก ในเรื่องสุริยวิกรมโชคาสูระเปรียบเทียบว่า "...อกของนางนั้นเหมือนคลื่นในมหาสมุทร" ¹ ในที่นี้ก็เน้นที่ส่วนโค้งส่วนเว้าของสองสิ่งที่คล้ายคลึงกัน แต่องค์ผู้พรรณ ทรงนำมาคัดแปลงเป็น

"อุโรชโชติชูฎุไป คลื่นไกลกลิ้งสมุทรคู่กัน" ²

ทรงเปรียบเทียบความงามแห่งทรวงอกนางเหมือนคลื่นในมหาสมุทร เช่นกัน คือ มีส่วนโค้งส่วนเว้าเหมือนกัน ในขณะเดียวกันทรงจินตนาการไปถึงความกระเพื่อมที่ เกิดขึ้นขณะเคลื่อนไหว โดยใช้คำว่า "กลิ้ง" สื่อภาพความเคลื่อนไหวนั้นสู่ผู้อ่านได้อย่าง ชัดเจนและเหมาะสมยิ่ง เพราะนางกนกเรขาในขณะนั้นอยู่ในอาการ เกลิน การเปรียบเทียบ ความงามของทรวงอกผู้หญิงกับคลื่นในมหาสมุทร ออกจะแปลกใหม่อยู่เล็กน้อยสำหรับผู้อ่าน แต่ก็สามารถสื่อภาพได้ชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อทรงเน้นถึงความเคลื่อนไหวของคลื่น ส่วนใหญ่ก็วิไทยมักเปรียบเทียบความงามของทรวงอกกับดอกบัว เช่นเมื่อ

¹ "...and her bosom was glorious, like the swell of an ocean wave". in The Descent of The Sun, p. 25.

² พระราชนิพนธ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, กนกนคร, หน้า 34.

กล่าวชมนางเทศว่า

"หัตถ์ชาวท้าวสเอนงเยาว์ สองเท้าเต่งต้งคังบัว" ¹

ลักษณะของนางเทศในขณะนั้นอยู่ในท่ายืนพิงคันทันไม้หนึ่งอยู่จึงเปรียบไ้กับความงามของ
คอกบัวที่งามชูช่ออยู่ปราศจากอาการ เคลื่อนไหว

เมื่อนางกนกเรชาอยู่ในความอารักขาของกษัตริย์รามเสนาทุกามถึงความ
เป็นมาของนางกับพ่อค้า มีความเปรียบถึงสภาพของพ่อค้ากับนางกนกเรชาว่า

"พ่อค้าบ้าใจใครมี กษัตริย์อยู่เยาเนาเรือน
เปรียบอย่างนางสีห์ศักดิ์ อยู่พักโพรงหมาพาเบื่อน
คาคคึกคึกเปรอะเลอะเลื่อนพันเพื่อนไพร่ๆใจมัน" ²

ความเปรียบเคมิในตริวิกรมโศคาศรีระมีเพียงว่า "ควรหรือที่ราชสีห์จะเป็น
คู่ของหมาใน" ³ องค์กษัตริย์ทรงเปลี่ยนโดยขยายความให้ชัดเจนขึ้นว่านางกนกเรชา
มีฐานะสูงศักดิ์เหมือนนางราชสีห์ ควรจะอยู่ในสถานที่ที่เหมาะสมเช่นในวัง ไม่ควรจะ
อยู่ในบ้านคนธรรมดา ซึ่งเปรียบเหมือนกับโพรงตามดินที่เกิดจากการขุดคุ้ยของสุนัขเพื่อ
อาศัยนอน เมื่อใดราชสีห์ต้องลงไปนอนในโพรงดินนั้น ความสง่าก็จะหมกคลงทันที ทรง
อธิบายเพิ่มเติมไว้ในภาคอธิบายคว่ำว่า "คนในตระกูลพ่อค้ามีวรรณะต่ำจะก้าวเริบเอา
นางกษัตริย์ซึ่งเป็นวรรณะสูงไปเลี้ยงไว้ในเรือนนั้นผิดแบบ ประเพณี ตลอดจนถึงพระเวท
นับว่าเป็นบาป" ⁴

และเมื่อนางกนกเรชาพยายามกล่าวโหม่นนำวจีจกษัตริย์รามเสนาให้เลิก

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 96.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 155.

³ "Should the lioness, forsooth! mate with the jackal?"
in The Descent of The Sun. p. 158.

⁴ พระราชนิพนธ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, กนกนคร, หน้า 208.

หลงใหลในตัวนาง กลับไ้รับคำตอบว่า จะห้ามปรามอย่างไรก็ไม่สำเร็จ ว่า

"เหมือนเอาใยบัวมัดช้าง มัดอย่างไรก็ไม่ติด" ¹

ความเปรียบเทียบในเรื่องทศวิกรมมาโศกาคู่ระมีว่า "ความงามแห่งดวงตางานทำลายความรู้สึกผิดชอบชั่วดีจนหมดสิ้น อย่างกล่าวที่คทานใจๆอีกเลย ไม่มีประโยชน์ที่จะรั้งเรา เหมือนสายบัวจะเอามาไขคดลองช้าง อย่างไรก็ไม่สำเร็จ" ²

ความเปรียบเทียบใช้ "สายบัว" คดลองช้าง สายบัวนั้นอ่อนชวยก่ายก็จริงอยู่ แต่มีขนาดใหญ่กว่า "ใยบัว" ที่ทรงไชแทน ความเปรียบเทียบคือการนำสายบัวมัดช้างให้ภาพชัดแจนก็จริงอยู่ แต่ใยบัวให้ภาพที่ชัดแจนยิ่งกว่า โดยเฉพาะเมื่อนำไปคดลองช้างซึ่งมีผลกำล้งมาก ความหมายของความเปรียบเทียบนี้ คือคนที่อยู่ในห้วงรักจะเหนียวรั้งจะห้ามควยวิธีใดๆก็ไม่อาจย้งไว้ได้ หากจะย้งก็จะมีสภาพเหมือนกับเอาใยบัวที่มีทั้งความเล็กและอ่อนบาง ไปมัดช้างซึ่งเป็นสัตว์ที่มีผลกำล้ง มัดอย่างไรก็ไม่เอาไว้ไม่อยู่

เรื่องมีทนะพาชา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความเปรียบเทียบนอญู่ตอนหนึ่งโดยกล่าวว่าคนที่อยู่ในห้วงรัก มีสภาพเหมือนโคเบสียว จะล่อมคอกแข็งแรงเพียงใดก็ช้งไม่อยู่ ดังคำฉันทที่ว่า

ความรักเหมือนโคถึก	กำล้งศึกมิช้งไว้
ก็โลดจากคอกไป	บยอมมอยุดที่ช้ง
ถึงหากจะผูกไว้	ก็คิงไปควยกำล้ง
ย้งห้ามก็ย้งคดล้ง	บहनคิดถึงเจ็บกาย" ³

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 156.

² "Thy dark blue eyes have utterly destroyed my sense of right and wrong, which are now mere words without meaning, impotent to hold me as is a lot of stalk to fetter that elephant which brought thee hither; ..." in The Descent of The Sun, p. 89.

³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "มีทนะพาชา", สกนตลา มีทนะพาชา ท้าวแสนปม ประมวลสถาปนิต (กรมศิลปากร, 2509), หน้า 299.

ค. ความเปรียบเทียบที่มีปรากฏในเรื่องทศวิกรมมาโศกาสุริเย ความเปรียบ
 คึงกล่าวใหม่อยู่สักหน่อยสำหรับผู้อ่านวรรณคดีไทย ปกติผู้อ่านเคยชินอยู่กับโวหารความ
 เปรียบแบบเก่าที่ถ่ายทอดกันมาเป็นธรรมเนียมนิยม เมื่อองค์ผู้พนธ์ทรงนำความ
 เปรียบใหม่ๆ เหล่านี้มาเสนอแก่ผู้อ่าน จึงนับเป็นสิ่งท้าทายชวนให้พากษ์วิจารณ์ อย่าง
 ไรก็ดี การนำความเปรียบใหม่เหล่านี้มาใช้ในงานพระนิพนธ์นั้นให้เห็นถึงลักษณะ
 เฉพาะพระองค์ ที่นิยมสิ่งที่ยังไม่มีผู้ใคร่กระทำมาก่อน ความกล้าหาญในการเสนอสิ่ง
 นอกแบบนอกธรรมเนียมนิยมต่างๆ ทำให้ผู้อ่านได้พบความเปรียบแปลกๆ ใหม่ๆ เป็นการ
 เพิ่มความรู้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น การนำความเปรียบเทียบมาใช้นี้ ทรงคำนึงถึงความ
 เหมาะสมกับเนื้อหาเป็นสำคัญ ความเปรียบใดที่เห็นว่าผู้อ่านจะสามารถรับได้และสื่อ
 ความหมายได้ชัดเจนพอก็ทรงคงไว้ ดังตัวอย่าง

เมื่อกล่าวถึงความงามของนางกนกเรขาเมื่อแรกเกิด มีความเปรียบว่า

“หลากหลายจิตพิศขงนงลักษณะ	แปลกนักพากันสรร เสริญ
เหมือนเมฆย่อยอยู่ภูเพลิง	ลอยเหิรบังพระศศธร
บัคเคียว เซอสิมนิยนา	เหมือนเมฆในฟ้า เบิกถอน
ดวงจันทร์ เบี่ยมยอคอัมพร	สองนิศากรพร้อมกัน” ¹

สิ่งที่ควรต้องการกล่าวชม คือความงามแห่งดวงตานาง แต่สิ่งที่ควรเห็นเป็น
 อันดับแรกในกรณีนี้คือ ขนตา เพราะนางกนกเรขาในขณะนั้นอยู่ในลักษณะเด็กนอนหลับ
 การกล่าวถึงขนตาเป็นสิ่งที่ละเอียดเกินไปจนกวีหลายท่านมองข้ามไป ความเปรียบ
 ตอนนี้ จึงเป็นจินตนาการที่ออกจะแปลกอยู่สักหน่อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อนำไป
 เปรียบกับเมฆ โดยเปรียบว่า ขนตาของนางนี้มีสภาพเหมือนเมฆซึ่งบังสิ่งที่มีความ
 งามคือพระจันทร์ไว้ เมื่อลอยผ่านไป ความงามและแสงสว่างของดวงจันทร์จึงจะ
 ปรากฏแก่สายตาคคนทั่วไป เมื่อนางลืมตาเหมือนกับเมฆลอยผ่านไป ดวงตาทั้งคู่จึง

¹ พระราชนิพนธ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, กนกนคร, หน้า 28.

เปรียบเหมือนดวงจันทร์ก็ปรากฏเด่นขึ้นท่ามกลางสายตาคอนทั้งหลาย ความเปรียบคอน
นี้ในเรื่องสุริยวิถีมาโศกาศูรีมีปรากฏในทำนองเดียวกันว่า "เปลือกตาทวารกนั้น
ประดับไปด้วยขนตาที่ยาวดำขลับคล้ายเมฆฝนตั้งเค้าที่ก่อตัวขึ้นบังพระจันทร์ที่กำลังขึ้น..."¹

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ทรงเคยนำขนตาผู้หญิงมากล่าวชม แต่เป็นกรวมกัน
คนละทีคนละ โขยกกล่าวว่า

"เห็นช่างทิ้งองงา คณิงขนตาเจ้างามอน
ครวญใครใจว่าหวาม เจ้าสาวสวัสดิ์สารพัดองงา"²

เมื่อมรสิงห์ทองตอบคำถามของนางแทตย์เกี่ยวกับความงามแห่งดวงตา
นางกับหญิงอื่น มีความเปรียบว่า

"อันแก้วแพรวพรรณมรรลือ ขึ้นชื่อลือชาว่าดี
ยอมมีกายกองกองเก็จ ล้วนเมลิคเลิศรุ่งรังสี
แต่จักหาไหนไม่มี เหมือนเมดิทรงฤทธิวิษณุ
งามคือศศพิณทุอินทุ วิชชุไซคีช่วงดวงรัตน"³

ความเปรียบตรงนี้ เป็นการกล่าวชมความงามแห่งดวงตาของนางกนกเรชา
โดยอ้อม ความหมายในที่นี้คือ ดวงตาของนางแทตย์งามจริงอยู่ แต่เป็นความงามที่มี
อยู่ภายใน เหมือนแก้วมณีที่วางงามที่หาได้ทั่วไปบนพื้นโลก แต่แก้วมณีทั้งหลายที่มีอยู่บน

¹ "...the lids of the child's eyes were fringed with long black lashes looking like rain-cloud hanging low to hide the rising moon." in The Descent of The Sun.p. 21.

² ธนิต อยู่โพธิ์, เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรประวัติและพระนิพนธ์รอยกรอง (พระนคร: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, 2513), หน้า 98.

³ พระราชวรพงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, กนกนคร, หน้า 98.

พื้นโลก ไม่ว่าชนิดใดก็ตาม ไม่คงงามเท่าแก้วมณีของพระนารายณ์¹ ซึ่งเป็นแก้วมณีที่
ได้จากการกวณเษียรสมุทร เมื่อคราวกวนน้ำอมฤต ความสุกใสของแก้วมณีนี้งาม
เสมือนพระจันทร์คืนวันเพ็ญที่เปล่งแสงสว่างเต็มที่ ความหมายโดยนัยคือ ยังมีตาอีกคู่
หนึ่งซึ่งงามเป็นเลิศ เหมือนกับแก้วมณีของพระนารายณ์ และนั่นคือตาของนางกนกเรขา

นอกจากความงามแห่งดวงตาแล้ว ยังมีความงามของผมที่อมรสิ่งทูล่าว
เปรียบเทียบว่า

"อันเจ้าเผ่าองโคกนิล งามสิ้นทุกเส้นเห็นชัด
จักเปรียบสิ่งเปรียบเทียบฟ้า แสนสง่างามศักดิ์กษัตริ
พิศดาวพราวเคนเพ็ญพจน์ เฉกรัตนรุ่งโรจน์โชติศรี
แต่สมุทรสุกใหญ่ใสซึ้ง ลึกคิ่งคุ่มมคสคสี
งามทเลเวลาราศรี จาร์ศรีศมีการรา
เงาฟ้ามายูในน้ำ งามล้ำแลเลิศเวหา
ยังแถมความงามขรรคมดา แห่งสาครค้วยช่วยงาม"²

ผมของนางแพศยงามจริงอยู่ หากจะเปรียบเทียบความงามของผมนาง เปรียบ
ได้กับทองฟ้า ปกติทองฟ้ากับทะเลในเขลากลางวัน ต่างมีความงามในตัวเอง แต่
เป็นความงามคนละแบบ ครั้นเวลากลางคืน ทองฟ้ายังคงคงงามไปด้วยแสงระยิบระยับ

¹ แก้วมณีดังกล่าว คือแก้วมณีที่พระนารายณ์ทรงแขวนห้อยเป็นทับทรวงมี
ชื่อว่า เกาสตุกะ กล่าวกันว่า แก้วเกาสตุกะนี้ประกอบด้วยแก้วมณีชั้นเลิศ 13 ชนิด
ด้วยกัน หนังสือพระเป็นเจ้าของพรหมณ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า
ถึงแก่อสัญชีพนี้ว่า "แก้วเกาสตุกะนี้เป็นแก้วซึ่งทรงที่ทรวงอย่างทับทรวง เป็นแก้วซึ่ง
ได้มาจากเกษียรสมุทรเมื่อกวนน้ำอมฤต รูปร่างจะเป็นอย่างไรไม่ปรากฏชัด แต่ใน
พจนานุกรมสันสกฤตของโมเนียร์ วิลเลียมส์ มีข้อความอยู่ว่า "เกาสตุกร เป็นวิธี
ประสาณนี้ว่าอย่าง ในพิธีไหว้พระ" ซึ่งถ้าจะให้เดาก็เห็นจะเป็นอย่างมือประนม"

² พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖. กนกนคร. หน้า 99.

ของดวงดาวทั้งหลายก็จริงอยู่ แต่ทะเลลึกเวลากลางคืนมีความงามยิ่งกว่าท้องฟ้า เพราะนอกจากจะมีความงามในตัวเองแล้ว ยังมีเงาของท้องฟ้าที่ว่างามสะท้อนผสม อยู่ในน้ำด้วย ช่วยให้ความงามที่มีอยู่แล้วของทะเลลึกเลอมากขึ้น ในที่นี้เป็นโวหารมีความหมายว่า เวลากลางคืนแม้ฟ้าจะสวดยังมีสิ่งที่สวยงามกว่าฟ้าคือทะเล ฉะนั้นแม่ผมของนางแพศย์จะสวดยังเป็นรองผมของนางกนกเรชา

ความเปรียบที่กล่าวชมความงามแห่งดวงตาและผมของนางกนกเรชาใน เรื่องศุริวิกรมมาโรคาจารย์ะ กล่าวไว้ว่า

ดวงตาของนางจักษุงาม แต่อย่างไรก็มิหาสมุทรยอมเต็ม
ไปคอยแถมถือนานาชนิด และแต่ละชนิดก็มีความงามเป็น
เยี่ยม แต่แก้วเกาสตุกะ เยี่ยมกว่าถกวมดีโคฯ¹ และ
ความงามของท้องฟ้ายามค่ำคืนที่ประดับประดาด้วยดวงดาว
งามอยู่ แต่ความงามของทะเลลึกยิ่งงามกว่า เพราะเป็นความ
งามที่ผสมกันระหว่างความงามของตัวเองและความงามของ
ท้องฟ้าที่ฉายเป็นเงาสะท้อนอยู่ในน้ำ²

และเมื่อพระเจ้ารามเสนเจรจาทูลอ้อนให้นางกนกเรชาตกลงปลงใจอยู่
กับพระองค์ มีบทโต้ตอบกันว่า

"หวังผูกใจใหญ่ซุช แสนสุสุขขปลั่มลั่มตัว
เหมือนหนองนอยน้ำดำมัว แห่งทั่วเพราะแกลดแกลร่อน"³

¹ "Beauty, thine eyes are well enough: nevertheless the ocean has many gems, and doubtless each thinks itself the best: but the Kaustubha is above them all." in The Descent of The Sun.p. 59.

² "Beauty, lovely at night is the heaven with its stars, but lovelier still the dark blue sea, in which they are reflected, for it contains all their beauty, and adds another of its own." Ibid.,p.60.

³ พระราชนิพนธ์เรื่อง กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, กนกนคร, หน้า 158.

พระเจ้ารามเสนาว่าความรักของพระองค์จะมีอนุภาพเหมือนแสงแดดที่จะช่วยแผดเผาหนองน้ำขุ่นๆเล็กๆ ซึ่งหมายถึงความทุกข์ในจิตใจนางอันเนื่องมาจากสามีให้แห้งไปในที่สุด นางกนกเรขาโต้ตอบว่า พระองค์เข้าใจผิด ความทุกข์ของนางยิ่งใหญ่เหมือนมหาสมุทรอันกว้างใหญ่ แสงแดดคืออิหรอนแรงเพียงใด ก็ไม่อาจแผดเผา น้ำในมหาสมุทรให้แห้งไปได้ ดังคำกสอนที่ว่า

"เหมือนสมุทรสุดลึกที่มาก แสนยากที่แดดแผดเผา" ¹

ความเปรียบตรงนี้ในศุริวิกรมโชคาสุรีว่า "เราจะลบเลือนความระลึกถึงสามีให้หมดไปจากความคิดของนางด้วยความรักของเรา เหมือนแสงอาทิตย์ที่แผดแสงทำให้หน้าในสระขุ่นๆแห้งไป" ² และ "ไม่ใช่สระแต่เป็นมหาสมุทรซึ่งแสงอาทิตย์ไม่สามารถทำอะไรได้แม้แต่น้อย" ³

4.2.2.2 ความเปรียบเทียบรูปกม คำร่าอสังการศาสตร์อธิบายว่า "รูปกม คือ อลงการที่กล่าวอุปมาและอุปไมยเป็นสิ่งเดียวกัน เพราะมีลักษณะเหมือนกัน" ⁴ รูปกมนี้มีลักษณะเหมือนภาพพจน์แบบอุปลักษณะของไทย ซึ่งเป็นภาพพจน์แสดงความเหมือนของของต่างชนิดกัน โดยมีคำเชื่อมประเภท คือ เป็น เป็นตัวเชื่อม ความเปรียบเทียบรูปกมนี้มีปรากฏในเรื่องกนกนคร มากพอสมควร และปรากฏใน 3 ลักษณะเช่นเดียวกับความเปรียบเทียบอุปมา ดังจะชี้แจงในรายละเอียดดังนี้

¹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 159.

² "I will efface by my devotion the memory of thy husband, as the sun dries up a swallow pool." in The Descent of The SUn.p. 89.

³ "Say not pool, but ocean, on which the sun shines forever yet never makes it any less." Ibid.,p. 89.

⁴ ป.ส.ศาสตร์, อสังการศาสตร์, หน้า 26.

ก. ความเปรียบแบบรูปกมุที่เก็จากจินตนาการขององคฺยนิพนธ์ เช่น

เมื่อกมลมิตรพบนางอนุศยีนีครั้งแรก มีบทชมโฉมนางว่า

"พิศรูปเพลนลักษณะศักดิ์ศรี งานฉวีคือชวานาใคร" ¹

ชมความงามของฉวีพรรณนางว่า งานเหมือนคอกกุกุหลาบ จินตนาการของพระองค์ในเรื่องนี้ออกจะแปลกใหม่อยู่สักหน่อย การเปรียบเทียบฉวีพรรณของยูหึ่งกับคอกไม้ ในที่นี้ทรงคำนึงถึงคุณสมบัติด้านความอ่อนละมุน สดชื่น และบอบบาง นาทะนุถนอมมากกว่าจะคำนึงถึงเรื่องสี หรือ กลิ่น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าทรงเคยเปรียบฉวีที่ริมฝีปากของยูหึ่งว่า งานเหมือนใบไม้อ่อน ดังที่กล่าวว่ "งามโอษฐ์คจูใบไม้อ่อน" ² เป็นความงามที่ริมฝีปาก ไม่ใช่ฉวีพรรณ แต่ก็คือความรู้สึกเดียวกัน คือ ความอ่อนละมุน สดชื่น และบอบบาง ควรค่าแก่การทะนุถนอม

สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุช กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย เคยกล่าวชมความงามของฉวีพรรณยูหึ่งเหมือนกับคอกไม้ เมื่อทรงนิพนธ์บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องพระยศเกตุอันเป็นบทชมโฉมนางเมธาวดี ตัวละครเอกฝ่ายหญิงว่า

"พักตร์ เปรียบเพ็ญจันทร์อันทรงกลด สอาดหมคหามีที่เปรียบได้
เกศาค้ำค้ำฟ้าอุมฝนไฉ่ ฝวีกระไรเหมือนเมล็ดกุหลาบปน" ³

เป็นการกล่าวชมโดยคำนึงถึงคุณสมบัติข้อเดียวกัน คือความอ่อนละมุน ความสดชื่น อาจเป็นได้ที่องคฺยนิพนธ์ทรงนำความคิดเรื่องการชมความงามของฉวีพรรณนางเหมือนคอกไม้มาจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุช

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า, สกนตลา-สาวตรี (พระนคร: สำนักพิมพ์ศึกษาภัณฑพานิชย์, 2516), หน้า 62.

³ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุช กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย, บทละครดึกดำบรรพ์, (ในงานพระราชกุศลปัญญาสมวารแห่งพระศพ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุช, 24๖6), หน้า 38.

และเมื่อนางแพทย์ใช้เสน่ห์ทำให้อมรสิ่งที่ไม่ได้ ก็กล่าวตักพ้อว่า

"ใจแห่งแข็งก็คือเพชร อาจแตกหักหทัยไมตรี" ¹

เปรียบเทียบใจแข็งของอมรสิ่งกับความแข็งของเพชร มติมีค่าที่นับว่ามี ความแข็งแกร่งมากที่สุด ตามปกติวิสัยชายมักจะใจอ่อนกับสตรี เพศเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสตรี เป็นฝ่ายเชิญชวนก่อน แต่อมรสิ่งกลับปฏิเสธอย่างไม่ใยดี จึงนับว่าใจแข็งมาก

ข. ความเปรียบเทียบรูปภูมิที่ทรงคดแปลงมาจากเดิม ดังตัวอย่าง

ตอนที่กล่าวถึงฤๅษีปาปนาสน์ขณะบำเพ็ญตบะว่า ร่างกายทุกส่วนของฤๅษีคน นั้นอยู่ในสภาพนิ่งแมแต่เนิ่นนาคาก็อยู่ในสภาพที่ว่า

"ลี มเนตรแลไปในหาว จักษุโสขาวคือหิน" ²

ดวงตานั้นเปิดล้อมอยู่ก็จริงแต่ปราศจากการรับรู้ใดๆทั้งสิ้น ประสาทตาอยู่ใน ลักษณะมองเพ่งไปยังสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างแน่วแน่ ในที่นี้ทรงเปรียบเทียบความแข็งของประสาท ตาว่ามีสภาพเหมือนหินที่มีความแข็งปราศจากการเคลื่อนไหว ในเรื่องศุริวิกรมมาโชคา - สตรีระ ใช้ความเปรียบเทียบว่า

ฤๅษีคนนั้นมองตรงไปยังเบื้องหน้า ดวงตานั้นสะท้อนทุกสิ่ง ทุกอย่างเบื้องหน้าไว้ก็จริงอยู่ แต่ไม่รับรู้ความรู้สึกใดๆทั้งสิ้น ตาของฤๅษีคนนั้นสงบ นิ่ง แจ่มใสและไม่สามารถหยั่งถึงใด เหมือนทะเลสาบบนภูเขาสูงที่ปลาทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในนั้น กำลังหลับ ³

¹ พระราชนิพนธ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, กนกนคร, หน้า 99.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

³ "And he looked straight before him, with great eyes that mirrored everything, but saw nothing, clear and unfathomable and still, like mountain tarns in which all the fish are asleep." in The Descent of The Sun.p. 12-13.

ในเรื่องสุริยวิกรมมาโรคาสุรีระ ก็เปรียบเทียบความแน่นและมั่นคงของประสาท ตากับทะเลสาบบนภูเขาที่ใส นิ่ง ยากที่จะหยั่งถึงได้ การเปรียบเทียบแข็งของประสาท ตากับน้ำในทะเลสาบให้ภาพที่ดีพอควร ในขณะที่เดียวกันก็สื่อความรู้สึกว่าพร้อมจะเคลื่อนไหว ไหวไคหากมีสิ่งอื่นมากระทบ องค์คุณนี้พรรณตรงเปลี่ยบมาเปรียบกับหินซึ่งแข็งและมั่นคง กว่า ยากที่จะเคลื่อนไหว เน้นให้เห็นถึงอำนาจตะแห่งฤษีคนนั้นว่าแก่กล้าเพียงใด

เมื่อนางกนกเรขาออกเดินป่าตามหาสามี นางได้รับความทรมาณต่าง ๆ นานา ทั้งภาคแผลทางกายและจิตใจ มีความเปรียบตอนนี้ว่า

"หนามเลือกเลือกไหลใสแสง คือแคงทับทิมจิมัญญา
อัสสุพุดลบนบคา คือว่าเพชรแพรวแหวพราย" ¹

เลือดที่ไหลออกจากบาดแผลตามร่างกายที่เกิดจากใบไม้ใบหญ้าบาด ซึ่ง หล่นลงสู่พื้น หนามมีสีแคงดุจสีของทับทิม ส่วนน้ำตาที่ตกต้องพื้นหญ้ายามต้องแสงแดดนั้น ตรงเปรียบกับเพชร มีค่าที่มีน้ำงามที่สุดและแวววาวมากที่สุด ในเรื่องสุริยวิกรมมาโรคาสุรีระเปรียบว่า เลือดที่ไหลลงบนพื้นหญ้ามีสีแคงดุจสีทับทิมก็จริง แต่เปรียบน้ำตากับ ความขาวของไข่มุก โดยกล่าวว่า "...สิ่งที่ทิ้งไว้เบื้องหลังสถานที่ที่เธอผ่าน คือสีแคง ของเลือดที่เหมือนทับทิม ผสมกับไข่มุกของน้ำตานางที่ตกต้องพื้นหญ้า" ²

หากจะเพ่งเล็งถึงสีของน้ำตาก็เปรียบกับเพชรย่อมคล้ายคลึงกว่า เพราะน้ำตาของคนเรานั้น มีสีขาวเหมือนน้ำทั่วไป ผิดกับสีไข่มุกที่มีสีขาวขุ่นๆ เมื่อขาวกว่า ความแวววาวอันเนื่องมาจากการสะท้อนแสงย่อมมีมากกว่า และตามความนิยมของคนไทย มักใช้เพชรคู่กับทับทิม ความขาวและความแวววาวของเพชร จะส่งให้สีแคงของทับทิมเด่นมากขึ้น

¹ พระราชนิพนธ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, กนกนคร, หน้า 168.

² "...leaving where she passed on the grass drops of blood like rubies, mingled with the pearls of her tears that fell beside them,..." in The Descent of The Sun, p. 92.

ค. ความเปรียบเคิม ดังตัวอย่าง

เมื่อกล่าวชมความงามของนางแทศยว่า

"มวยลุ่มคกตกคกคั้น คำคือกลางคั้นยามสอง

เนตรนางหว่างเฝ้าเพ็ญทอง คือสองดาวสงาราครี" ¹

ในเรื่องศุริวิกรมโชคาสุรีะ กล่าวว่า "ผมของนางตกสยายลงเหมือนยามเที่ยงคืน ที่มีดาวประดับอยู่คือตาของนาง" ² ถัดจากชมความค่าชลิบ งดงามของเส้นผมว่าค่าเหมือนกับทองคำในเวลาที่มีมือที่สุดของวัน คือเที่ยงคืน และเปรียบเทียบงามของตรงตาทั้งคู่ว่าเหมือนกับดวงดาวสองดวงที่ช่วยประดับทองคำในเวลานั้นให้สง่างามมากขึ้น

และเมื่ออมรสิงห์กล่าวปฏิเสธความมีไมตรีของนางแทศย เธอกล่าวด้วยมธุรสวาจาว่า

"ตฤฑาคือเต่าเต็มชล เต็มแล้วต้องล่นเลยไป" ³

อมรสิงห์ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของนางได้ เขามีสภาพเหมือนภาชนะ(เต่า)ใส่น้ำ ภาชนะนี้ถูกบรรจุน้ำจนเต็มมาก่อนแล้ว จะเติมอีกแม้แต่น้อยก็ไม่อาจจะรับได้ รังแต่จะล่นเสียไปโดยเปล่าประโยชน์ ความรู้สึกผูกพันกับนางกนกเรขาเป็นความรู้สึกสุขยอกในจิตใจของอมรสิงห์ ทำให้อมรสิงห์ไม่สนใจกับหญิงอื่นอีก แม้หญิงนั้นจะมีความงามสักเพียงใดก็ตาม ความเปรียบนี้ในเรื่องศุริวิกรมโชคาสุรีะว่า "ภาชนะที่เต็มแล้วไม่สามารถรับสิ่งอื่นได้อีก ไม่ว่าจะ เป็นของเหลวชนิดใดก็ตาม เหมือนกับหัวใจของเรา" ⁴

¹ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, กนกนคร, หน้า 98.

² "And it fell, like midnight, about those stars her eyes..." in The Descent of The Sun.p. 59.

³ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, กนกนคร, หน้า 101.

⁴ "...yet a vessel that is full can hold no more, be the liquor what it may, and such is my heart." in The Descent of The Sun.p. 61.

4.2.2.3 ความเปรียบเทียบสมาโสภิตะ หรือ อนุโยภิตะ คำราวถึงการ ศาสตร์ว่า "อยากจะทำถึงสิ่งหนึ่ง แต่ไปพูดถึงอีกสิ่งหนึ่งอันมีลักษณะเหมือนกัน จึงสามารถทำให้นึกถึงสิ่งที่หมายนั้น เรียกว่า สมาโสภิตะ หรือ อนุโยภิตะ" ¹ เป็นลักษณะ การกล่าวถึงสิ่งหนึ่งโดยมีความหมายที่แท้จริง หมายถึงอีกสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะเหมือนกัน ในเรื่องกนกนกร มีตัวอย่างความเปรียบเทียบนี้อยู่ตอนหนึ่ง คือ ตอนที่นางแทตย์กล่าวตักพ้อ อมรสิงห์ที่ไม่ยินยอมโอนอ่อนตามนางว่า

" อามรุออนเซลาเบาราค	เหลือยากนุบายย่อยหยอหา
กิกแสนแค้นสุคนษมา	เกิดมาเพื่ออุชฺฐม
พบกฏประหารราคะ	ลอบละเรีสร้างทางสม
หลีกเลี้ยงเอียงอายงายม	อารมณ์ลุดเหลือเป็จริง
ปะลาภไปรูวาลาก	โดยสภาพพึงภูสุสม
หนาทพิภุมรวอนวิง	อุนอึงองคอนุชบุษมา
มชุกรหยอนโนหนาท	ไม่มีหุตทัยไผหา
บุบผาอาภัพอัปภา	วระนากังวอดมดกรรม
เวณฺฐสุศนรชกณกลัว	ยวนยิวใหม่รูปอุปถัมภ์
มชุกรจรจากตรากตุร่า	ชอกช่าอางวางปางมรณ
สงสารมาลย์ณกาหนาโสภ	รมโรครักเรือเหลือถอน
ในยามปัจจุบันอันรอน	เชิญภมรมัวเคลลาเสาวคนธ์" ²

ที่นางกล่าวถึงแมลงภูไม้ไค้หมายถึงแมลงภูจริงๆ แต่หมายถึงผู้ชายคือตัว อมรสิงห์เอง และดอกไม้ไม้ไค้หมายถึงดอกไม้จริงๆ แต่หมายถึงผู้หญิงคือนางแทตย์ นั้นเอง ในที่นี้เปรียบเทียบชราชาติของผู้ชายเหมือนกับชราชาติของแมลงภู และดอกไม้ เหมือนกับผู้หญิง ไม่มีแมลงภูตัวไหนจะปฏิเสธไม่ชมเชยดอกไม้ที่งามทั้งสีและกลิ่น เช่นเดียวกับไม่มีผู้ชายคนไหนจะปฏิเสธผู้หญิงที่มีความสวยความเย้ายวนได้ จะมีก็แต่ อมรสิงห์เท่านั้น

¹ ป.ส.ศาสตร์, อสังการศาสตร์, หน้า 29.

² พระราชวรพงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, กนกนกร, หน้า 100.

ความเปรียบในลักษณะนี้ สำคัญอยู่ที่การตีความให้ตรงกัน

4.2.2.4 ความเปรียบแบบวูติเรก เป็นการเปรียบของสองสิ่งว่ามีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งเหมือนกัน แต่อีกสิ่งหนึ่งมีคุณสมบัติอื่นที่เด่นกว่า ตำราอสังการศาสตร์อธิบายว่า "ระวางสองสิ่งอันเหมือนกันควยลักษณะอะไรอย่าง 1 สิ่งหนึ่งแสดงเป็นสิ่งที่เด่นกว่ากันในอลงการอันใด อสังการอันนั้นชื่อว่า วูติเรก" ¹ ดังตัวอย่าง

"งูก็ครีครึงครึงตรา	กลัดกล่าเพราะฤทธิ์พิษเรา
ยังหาไอสลดปลดไค้	มีมารากไม้ใบเถา
แรงฤทธิ์ปลิดปลันบันเทา	งูเห่าพิษร้อนเผ่นร้าย
แต่ชายอันพิษความสวย	กัคนั้นจักป่วยหอนหาย
โรครักโรคหลงทรงกาย	จักคลายความร้อนห่อเมี" ²

ในที่นี้ก็เปรียบเทียบความสวยของผู้หญิงกับงูพิษว่ามีอันตรายพอๆกัน ใครก็ตามถูกพิษของทั้งสองสิ่งเข้า เป็นต่อมได้รับความเจ็บปวดทรมานปางตาย แต่พิษของความสวยมีอำนาจรุนแรงกว่าพิษงู เพราะพิษงูยังสามารถหายมารักษาให้หายได้ แต่พิษของความสวย ยากที่จะหายาใดมาบรรเทาได้

4.2.2.5 ความเปรียบแบบปฐิวสุตูปมา ในตำราอสังการศาสตร์อธิบายว่า "ในอลงการอันใด ปรากฏว่าสิ่งหนึ่งเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง ถึงแม้ไม่ได้ใช้คำว่าเหมือน เป็นต้น อลงการอันนั้นเป็น ปฐิวสุตูปมา" ³ ดังตัวอย่าง

"ควรจำธรรมชาติานาไร	จักไม่รับไถใช้ที่
ฉนิโคชาคานารี	พึงมีสามีแนมตัว" ⁴

¹ ป.ส.ศาสตร์, อสังการศาสตร์, หน้า 28.

² พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, กนกนคร, หน้า 11.

³ ป.ส.ศาสตร์, อสังการศาสตร์, หน้า 26.

⁴ พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, กนกนคร, หน้า 33.

กวีเปรียบเทียบดินที่ใช้ในการเพาะปลูกเช่นไรนา กับผู้หญิง ธรรมชาติของทั้งสองสิ่งเหมือนกันอยู่อย่างหนึ่ง คือเป็นที่เกิดแห่งพืชพันธุ์ ฉะนั้นไรนาไม่ควรปฏิเสธการไถหว่านฉนโค ผู้หญิงก็ไม่ควรปฏิเสธการมีสามีขึ้นนั้น

4.2.2.6 ความเปรียบเทียบสัจยะ คำราอสังการศาสตร์ให้คำอธิบายความเปรียบเทียบลักษณะนี้ว่า "ที่แสดงความคิดว่า สิ่งนั้นจะเป็นสิ่งนี้ หรือสิ่งนี้ เพราะมีลักษณะเหมือนกันทั้งนั้น เป็นอลงการชื่อ สัจยะ" ¹ ดังตัวอย่าง

ก. "ยักษิณีเฝ้าไพรโคหนอ รุปลอลามลงนยวนจิตต์" ²

ข. "ต่างคนต่างตลิ่งอึ้งพลัน ฤาจันทร์ลองฟ้ามาคิน" ³

เป็นการแสดงความสงสัย มีความเปรียบโดยนัยว่า เป็นหญิงที่มีความงามคนหนึ่ง งามจนน่าสงสัยว่าจะเป็นยักษ์หรือผี แปลงมา เป็นต้น

4.2.2.7 ความเปรียบเทียบกล่าวอ้างถึงพฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดี เรื่องอื่นซึ่งมีสภาพคล้ายคลึงกัน เป็นความเปรียบอีกแบบหนึ่งที่กวีไทยนิยมใช้ แต่ไม่ปรากฏว่าเข้าลักษณะใดในคำราอสังการศาสตร์ ในเรื่องกนกนกร มีปรากฏอยู่ตอนหนึ่งคือ เมื่อนางกนกเรซาออกติดตามสามี ดังคำกลอนที่ว่า

"สุขสันต์มันหมายภายหน้า

มังซิมจิมงำค่านึง

สี่คาจากรามตามพบ

หนึ่งนางนงเดียงเยี่ยงมี

สามีละร้างหางหาย

แสนเศร้าคราหาอาดูร

จำหาทางให้ไปถึง

จักสิ่งสุขได้ไปมี

รามพคีนคู่สุศรี

หนึ่งไวทรรก็ศรีปुरुต์

เจียนวายชีวิตปลิศสุญ

อาภูลกรมกรรมทางน

¹ ป.ว.ส.ศาสตร์, อสังการศาสตร์, หน้า 27.

² พระราชนิพนธ์, เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, กนกนกร, หน้า 97.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

ความรักชกใจให้สู^๒ ยอมอยู่กลิ้งเกลือกเลือกสน
ไม่หมายวายพรากจากชนม์ คินรนรอาสา^๑ ๑

ตัวละครเอกที่กล่าวถึง คือ นางสีดากับพระราม ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ นางศกุนตลา กับทพษยันต์ ในบทละคร เรื่องศกุนตลา และนางทมยันตีกับพระนล ในวรรณคดีเรื่องพระนล ตัวละครเอกในวรรณคดีทั้ง 3 เรื่องได้รับชะตากรรม ต้องพลัดพรากจากกันชั่วระยะเวลาหนึ่ง และมีการติดตามหากัน ในเรื่องรามเกียรติ์และเรื่องศกุนตลา ผู้ติดตามเป็นตัวละครเอกฝ่ายชายคือพระรามและทพษยันต์ แต่ในเรื่องพระนลผู้ติดตามเป็นฝ่ายหญิง คือนางทมยันตี ในที่สุดทุกคนก็ได้พบกัน แต่ในเรื่องกนกนกร ตัวละครทั้งสองต่างฝ่ายต่างออกติดตามหากัน แต่ฝ่ายหญิงคือนางกนกเรขา ได้รับความทุกข์ทรมานมากกว่า ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะเป็นหญิงจิตใจอ่อนแอกว่า กับทั้งความงามของนางทำให้มีภัยรอบค่าน แม้กระนั้นนางก็มีไฉยล^๓ ยอมลำบากออกติดตามสามีโดยมีนางสีดา ศกุนตลา และนางทมยันตีเป็นตัวอย่าง เป็นกำลังใจ ทั้งมีความรักเป็นพลังในการฟันฝ่าอุปสรรค เป็นความหวังว่าตนจะสมหวังในที่สุดเช่นเดียวกัน

การกล่าวอ้างถึงตัวละครเอกในวรรณคดีเรื่องอื่นๆที่เป็นที่รู้จักแพร่หลาย นับเป็นความเปรียบที่สื่อความหมายได้ชัดเจน และงานแต่งการเข้าใจวิธีหนึ่ง อย่างไรก็ตามก็ขึ้นอยู่กับผู้อ่านต้องมีความรู้ทางวรรณคดีเป็นพื้นฐานอยู่พอสมควร มิฉะนั้นจะไม่เข้าใจว่านางกนกเรขามีสภาพเหมือนตัวละครอื่นๆอย่างไร

4.2.2.8 ความเปรียบเทียบการใช้การยกตัวอย่างเชิงสาธก ใช้ในกรณีที่ต้องการอธิบายหรือตอบคำถาม เป็นวิธีการที่ช่วยให้เข้าใจได้ง่ายวิธีหนึ่ง ในเรื่องกนกนกรมีตัวอย่างให้เห็นชัด ตอนที่อมรสิงห์ต้องตอบคำถาม 3 ข้อของนักบวชไวราคีที่เกี่ยวกับวิธีแห่งโลก 3 ทลงคือ

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า 140-1.

"ที่หนึ่งคือทางแห่งโลก สุขุโสทกอย่างไรให้ชาน
 ที่สองทางหญิงมิ่งมาลัย สำราญฤาเสราเล่าความ
 ที่สามนามทางนิรพาน จงทานอย่าพรางทางสาม" 1

คำตอบของอมรสิงห์เป็นนิทาน 3 เรื่อง เรื่องที่ 1 แสดงวิถีแห่งโลก
 เรื่องที่ 2 แสดงวิถีแห่งหญิง และเรื่องที่ 3 แสดงวิถีแห่งนิรพาน ผู้วิจัยเคยกล่าว
 ถึงเนื้อเรื่องของนิทานทั้ง 3 เรื่องไว้โดยสังเขปแล้วในบทที่ 2 (ดูหน้าที่ 12-13)

นิทานทั้ง 3 เรื่อง เป็นอุทาหรณ์ที่อมรสิงห์แสดงแก่นักบวชไวราศี คำตอบ
 ที่นักบวชไวราศีต้องการคือ คติที่ได้จากนิทานทั้ง 3 เรื่อง

นิทานเรื่องที่ 1 ค่างควาเปรียบได้กับคนโง่ที่ทำตนเป็นกบในกะลาครอบ
 ไม่สนใจโลกภายนอก มีความสุขอยู่ตามอัธยาศัยในโลกแคบๆของตน จึงตกเป็นเหยื่อ
 ของคนฉลาดเช่นยายแก่และนกเคาแมวตัวนั้น ตามธรรมชาติเราจะมีชีวิตอยู่ตามลำพัง
 โดยไม่ติดต่อกับผู้อื่นไม่ได้ เมื่อต้องเปิดโลกแคบๆของตนออกสู่โลกภายนอก แต่ปรับตัว
 ไม่ได้ ความทุกข์ก็เกิดขึ้น ผู้ที่จะมีชีวิตรอบรู้ในโลกอย่างมีความสุข คือผู้ที่สามารถปรับตัวได้
 ในทุกสถานการณ์ และยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่นบ้าง ไม่มีคนมันอยู่แต่ในความคิด
 ของตน เช่นฝูงค่างควาเท่านั้น

นิทานเรื่องที่ 2 ลูกสาวฤๅเป็นตัวแทนของผู้หญิงทุกคนที่ยอมทนทุกข์ทรมาน
 เพื่อคนอื่นได้เสมอ แทนที่จะหาความสุขใส่ตน ดังคำกลอนที่ว่า

"นางใดในคินสิณญ ย่อมเป็นเช่นตุ๊กลาวัว
 ทรมาทารกรรมจากสิ้น ประโยชน์ผู้อื่นจักได้
 ตนเองยอมสละสะใจ หลงไหลทุกนางอย่างนี้" 2

ซึ่งไม่เป็นการฉลาดเลยในทัศนะของกวี

1) เรื่องเดียวกัน. หน้า 76.

2) เรื่องเดียวกัน. หน้า 87.

นิทานเรื่องที่ 3 กษัตริย์เข้มาเปรียบได้กับคนทั่วไปที่ยังหลงอยู่ในกิเลสตัณหา เมื่อใคร่คิด ตักสิเลสได้ ก็จะได้พบกับความสุขที่แท้จริง คือ นิพพาน แต่การจะพบกับความสุขที่แท้จริงได้นั้น ขึ้นอยู่กับความสามารถของตนเองและสติปัญญาของตนเองเท่านั้น จะพึ่งพาคนอื่นไม่ได้

การใช้ความเปรียบในงานวรรณศิลป์ มีประโยชน์เป็นตัวกลางช่วยสื่อภาพ และจินตนาการของกวีผ่านไปยังผู้อ่านได้ดี การเปรียบเทียบกับคนตาย ลึกลับ กับทั้งความงามของภพชาติที่วิเศษ ทำให้เรื่องกนกนคร มี "รสความ" ไม่ค่อยไปกว่าวรรณคดีที่มีชื่อเสียงเรื่องอื่นๆ ใดๆ ก็ดี แม้ความเปรียบบางตัวอย่าง จะเป็นความคิดที่องค์ผู้นิพนธ์ทรงนำมาจากเรื่องตริวิกรมมาโศคาสุรีระ ไม่ได้เกิดจากจินตนาการของพระองค์เองก็มิได้ทำให้รสความค่อยไป ผู้วิจัยเห็นว่าองค์ผู้นิพนธ์ทรงใช้พระปรีชาสามารถอย่างมากในการกลั่นกรอง ความคิดจากเรื่องเดิมถ่ายทอดมายังกนกนคร โดยทรงคำนึงถึงความเหมาะสมของเนื้อหาเป็นสำคัญ ความเปรียบใดที่ทรงเห็นว่าคนไทยจะสามารถรับได้ และสื่อความหมายได้ชัดเจนพอที่จะเข้าใจโดยดัดแปลงในค่านิยมอันน้อยนิด เล็กน้อย ทั้งนี้เพื่อให้อ่านพบความเปรียบแปลกๆ ใหม่ๆ เสียบ้าง เป็นการเพิ่มเติมความรู้ให้ผู้อ่านไปถวาย

ความจริง รสคำและรสความ บางครั้งเป็นเรื่องที่แยกออกจากกันได้ยาก กลอนบางบท บางบาทก็ทั้งรสคำและรสความ และการใช้เทคนิคบางอย่างของกวีก็ให้ทั้งรสคำและรสความพร้อมไปในขณะเดียวกัน ดังตัวอย่างบทกลอนที่ว่า

นางฟังคั้งแค้นชุนของ ทีบเท้าป้องๆ บัดๆ
 กลุ่มกลัดอึดอึดอึดอึด สบั้งสบั้งแสงอนคอนควัก" 1

คำแต่ละคำที่ทรงใช้ หากพิจารณาทั้งในค่านิยมและเสียงและความหมาย จะเห็นว่า เป็นคำที่แสดงอาการ โกรธอย่างชัดเจน เสียงคำในกลอนบทนี้ส่วนใหญ่เป็นคำตาย

1. เรื่องเดียวกัน. หน้า 98.

เช่นคำว่า บัด อัด อัด อัด อัด ครวัก เป็นต้น เวลาอ่านออกเสียงคำเหล่านี้ จะต้องหยุดเป็นช่วงๆ ไม่เอื้อให้ออกเสียงคำต่อไปทันที ลีลาของกลอนจึงค่อนข้างไปในทางกระด้าง ไม่นุ่มนวล แต่ก็ทำให้ผู้อ่านเข้าถึงอารมณ์ของตัวละครได้เป็นอย่างดี ส่วนในก้านความหมาย คำส่วนใหญ่มีความหมายไปในทำนองเดียวกัน คือ โกรธ ไม่สบายใจ ไม่พอใจ เช่นคำว่า คังแกน ชุนซ้อง ป่อง บัด กลัดกลุม (กลุมกลัด) อัดอัด สะบั้งสะบัก ฯลฯ จะเห็นว่าความหมายและเสียงคำสอดคล้องและช่วยเสริมซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี นอกจากนี้ คำที่ทรงใช้ในที่นี่เหมาะสมกับอารมณ์โกรธของคนที่เป็นเพศหญิงยิ่งนัก กริยาก่อนครวัก สะบักสะบั้ง ป่องๆบักๆ เป็นกริยาของผู้หญิงโดยแท้

นอกจากนี้กลวิธีการซ้ำคำหรือการใช้คำซ้ำ ที่กวีนิยมใช้กันทั่วไป บางครั้งเกินทางก้านรสคำ แต่ส่วนใหญ่จะช่วยเสริมซึ่งกันและกันทั้งรสคำและรสความ

กลวิธีการซ้ำคำนี้ คำที่นำมากล่าวซ้ำ จะต้องมียกขวิธี และความหมายเหมือนกันทุกอย่าง มีอยู่มากและเด่นพอสมควรในเรื่องกนกนคร เช่น

"งามน้ำงามนางกลางชล งามกุ่มพุดคบลันเหลือ
สระโรชนงรามงามเจือ งามเรือลอยน้ำอาไฟ" ¹

กลอนบทนี้มีคำว่า "งาม" 5 คำ อยู่ในที่ต่างกัน กวีใช้เพื่อความไพเราะของเสียงประการหนึ่ง และใช้เน้นความหมายอีกประการหนึ่ง ให้อ่านรู้สึกคล้อยตามว่าที่ว่า งาม นั้น งามจริงๆ

"เปื่อยินวาทาพาที เปื่อนามยูนิงคราญ
เปือชนชาวเวียงเกรียงไกร จักพุดกับใครไปชาน
หาใครไม่บ้าสามานย์ ในลานไม่ถึงกึ่งคน
เปือโลกเปือมีชีวิตร คิคๆไม่เห็นเป็นผล
จักทรงชีพไปไต่ยล พระโยชนแก่คนล็กน้อย" ²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 59-60.

การซ้ำคำ"เปื้อ"ในที่นี้ แสดงความรู้สึกของตัวละครที่เกิดขึ้นที่ละน้อยๆ จนถึงขั้นสูงสุด คือ เริ่มด้วยการ เปื้อเสียงพู่กจา เปื้อนามของนางที่ถูกกล่าวขานกันบ่อยๆ เปื้อความวุ่นวายของชาวเมือง จนที่สุดเปื้อโลก เปื้อตนเอง อารมณ์ของตัวละครแรงขึ้นทุกทีๆ จนถึงกับทนไม่ไหวที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไป

"เคี้ยวทำหน้าบูกพู่พร้า เคี้ยวทำนิ่งหน้าท่าชริม
เคี้ยวหนึ่งนิ่งเหงาเศร้าชริม น้ำมีเหมือนบ้านากแล้ว" 1

ซ้ำคำ"เคี้ยว" เพื่อแยกแยะกิริยาอาการของตัวละครที่เปลี่ยนไปเรื่อยๆ จนในที่สุดสรุปไควว่า "เหมือนบ้านากแล้ว"

"หาแงแงฟ้าหางาย เปื้อหน้าบงนักพักครณิน
หาเคื่อนเพื่อนเกินเกินคิน คือนิลนัยนาหาคาย
เพื่อเคื่อนเพื่อนคินลินหา เพื่อเคื่อนเลื่อนฟ้าหางาย
เคื่อนคินแคนคินนิลพราย เคื่อนฉายเวหาสปราศนิล" 2

คำที่กวีใช้ซ้ำกันคือ"หา" "เคื่อน" และ "นิล" ความไพเราะทางด้านเสียงปรากฏได้อย่างชัดเจน ส่วนในด้านความหมาย แสดงให้เห็นถึงความตั้งใจในตัวของกนกนุชราชอย่างล้าลึก ทั้งเป็นความตั้งใจในลักษณะการเชิดชูจนเลิศเลอ เพราะกวีกล่าววาระหว่างเคื่อนบนคินคือนางกนกเรชา กับเคื่อนบนฟ้าคือพระจันทร์นั้น เคื่อนบนฟ้าพบเห็นไคงายจนบางครั้งเกิดความจำเจ เปื้อหน้าบงจนต้องเปื้อหน้านี้ แต่เคื่อนบนคิน อยากพบเห็นใจหนบขาดกลับไม่ได้ พบ และถึงแม้จะมีเคื่อนบนฟ้าอยู่เป็นเพื่อน ก็ไม่มีความหมาย เพราะไม่งามประทับใจเท่าเคื่อนบนคินคือนาง สรุปคือการกล่าวชมความงามของนางนั่นเอง

"แปลกจิตคติคมาคิคไป คิคไม่คกหนอทอคิค" 3

1) เรื่องเคี้ยวกัน, หน้า 133.

2) เรื่องเคี้ยวกัน, หน้า 135-6.

3) เรื่องเคี้ยวกัน, หน้า 64.

กวีเจตนาเล่นคำว่า "กิด" ที่ต้นและท้ายวรรค แสดงความวุ่นวายใจที่เกิดขึ้น

จะสังเกตเห็นว่า การใช้คำซ้ำในลักษณะนี้ช่วยเน้นรสความให้กระจ่างชัดมากยิ่งขึ้น และทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์เคลือบตาม

2. วรรณศิลป์ที่เกิดจากเนื้อหาที่โหดต่างๆ

นอกจากรสที่ได้จากเสียงคำอันไพเราะคือรสคำ และรสความคือรสที่เกิดจากการใช้คำที่มีความหมายเชิงเนาะภาพและความเปรียบเทียบแล้ว ยังมีรสวรรณคดีอีกประเภทหนึ่งที่ได้จากเนื้อเรื่องโดยตรง เช่น รสของความรัก ความเศร้า ความขบขัน ฯลฯ ตำราอสังการศาสตร์ อธิบายว่า รสวรรณคดีประเภทนี้มี 9 รส คือ

ก. ศอญการรส	คือ รสของความรัก
ข. วีรรส	คือ รสของความกล้า
ค. กรณารส	คือ รสของความเมตตาและโศก
ง. หาสุยรส	คือ รสของความขบขัน
จ. อหุทรรส	คือ รสของความประหลาดใจ
ฉ. ทยานกรร	คือ รสของความกลัว
ช. เราทูรรส	คือ รสของความโกรธ
ซ. พีกุสรรส	คือ รสของความเกลียดชัง
ณ. ศานูทรรส	คือ รสของความสงบ ¹

กนกนกร มีรสวรรณคดีทั้ง 9 รสอยู่อย่างสมบูรณ์

ศอญการรส รสแห่งความรัก หรือ รสของการที่สามีภรรยาปฏิบัติต่อกันและกันด้วยความรักใคร่ ²นี้กล่าวได้ว่าเป็นแก่นสำคัญของเรื่องกนกนกร เป็นรสที่

¹ ป.ส.ศาสตร์, อสังการศาสตร์, หน้า 37-40. (เก็บความ).

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

เกินที่สุด ชีวิตความเป็นไปของตัวละครเอกทั้งสองมีความรักเป็นกรรม(การกระทำ) ทำให้ชีวิตเป็นทุกข์หรือสุขตามวาระ เมื่อทั้งสองลุ่มหลง มัวเมา จนถึงขั้นกำเริบ ทำลายคชะของฤๅปาปนาศน์ ก็ต้องพบกับความทุกข์ คือพลัดพรากจากกันทั้งที่ยังรักกัน อย่างลึกซึ้ง ดังคำกลอนที่ปรากฏตอนที่ตัวละครทั้งสองต้องจากกันตามคำสาปว่า

"	เมื่อนั้น	กมลมิตรใจสิ้นหวังไหว
	พิศเนตรนงรานทรามวัย	อรไทยพิศหน้าสามี
	นางใครจำพักตร์ภรรยา	เขอใครจำหน้ามารศรี
	จักพรากจากกันทันที	สองมีใจเปลาเศร้าทรวง" 1

เมื่อถือกำเนิดในเมืองมนุษย์ ตัวละครทั้งสองก็มีความรักที่ผูกพันกันมาแต่อดีตชาติเป็นสื่อเชื่อมโยงให้พบกันเพื่อพลัดพรากจากกันอีกครั้งตามคำสาป ความสุขและความทุกข์ที่เกิดขึ้นพร้อมๆกัน เมื่อทั้งสองระลึกถึงความหลังได้โดยมีเมืองทองเป็นตัวปัญหา นางกนกเรขามีทั้งความดีใจที่พบหน้าสามีอีกครั้ง ในขณะที่เดียวกันก็โศกเศร้า เพราะจะต้องจากกันอีกครั้ง ดังคำกลอนที่ว่า

"	บุพบงทรงถดาคว่าสอด	กรกอกยพราชาชาติกล้า
	ชลงนินโหลชามอาบตา	เสียรชบอังสาสามี
	กาลเกาเรารกำด่าบัก	กรรมชคพลัดพรากจากที่
	กรมทุกข์ทุกวารนานปี	แต่นี้จักจำสำรวล
	สรวลพลางนางขึ้นกันแสง	สำแดงโศกพลางนางสรวล
	ขุนเศร่าเคล้าสุขทุกข์ทวน	อีกอวนอกใจไปฟ้อ" 2

และเมื่อต้องจากกันเป็นครั้งที่สอง พลังแห่งความรักทำให้ต่างฝ่ายต่างออกติดตามหากัน จนพบและมีความสุขดังเดิม

1 พระราชนิพนธ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, กนกนคร, หน้า 23.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 129.

กรณารส รสของความเมตตาและโศก คำร่ำอสังการศาสตร์ว่า "กรณารส
เกิดแต่สถาปีภาว คือความโศก เมื่อจะให้บังเกิดรสนี้ควรกล่าวถึงการ เหล่านี้คือ ไหว
ร้องไห้ หน้าซีดลง สงบ พุคอุ้มตัว รำพันและหลังน้ำตา" ¹กรณารสนี้ปรากฏเด่นชัด
พอควรในกนกนกร เพราะถ้อยถนอเอกทั้งสองต้องพลัดพรากจากกันทั้งคู่ที่รักกันอย่าง
ผูกพันตามคำสาป คำกลอนที่กล่าวถึงสภาพเมื่อนางกนกเรชาทนทุกข์ทรมานอยู่ในป่า
เพื่อติดตามหาสามี แสดงให้เห็นถึงกรณารสอย่างชัดเจน ดังคำกลอนที่ว่า

"โอดอกุเอ๋ย เศษสุข	สมทุกข์ที่ในไพร่สลด
เวลาอาภัพอัปจน	เพราะผลกรรมเก่าเรารุก
จักหนีที่ไหนไม่พ้น	เหลือคนเหลือคนมันมุก
ในมุกทุกข์ขมตรอมทุกข์	ความสุขโลกใหม่ไกลแล้ว
ควรก้อยู่ดีกว่า	เป็นอาหาร เสื่อเชือกแล้ว
อยู่นี้อยู่ไหนไม่แล้ว	จักแผ้วพนักขไปมี

าลา

" 2

วีรรส รสแห่งความกล้าหาญ มีความเพียรเป็นสถาปีภาว ³ ดังปรากฏใน
ตอนที่อมรสิงห์ออกค้นหากนกนกรอย่างมานะออกทน ไม่เกรงกลัวต่อภัยอันตรายต่างๆ
ดังคำกลอนที่กล่าวถึงการ เค้นทางของอมรสิงห์ว่า

" ดังภมรจรชมบุปผา	จากณกาสูณกาเรร้อน
พระเสด็จองค์เดียว เทียวจร	จากนครสูนครซอนดิน
สืบเสาะเลาะทางพลาถาม	ทุกคามทุกเขตเทศเขิน
บุกชฎัดไฟไค้เป็น	แถวเงินฐรรคอนดิน" ⁴

¹ป.ส.ศาสตร์, อสังการศาสตร์, หน้า 39.

²พระราชกรรณรังษีเชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, กนกนกร, หน้า 185.

³ป.ส.ศาสตร์, อสังการศาสตร์, หน้า 39.

⁴พระราชกรรณรังษีเชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, กนกนกร, หน้า 72.

เราบรรล รสของความโกรธ ในอสังการศาสตร์กล่าวว่า "เราบรรล มี
ความโกรธเป็นสภาวะภาว ความโกรธก็เกิดแต่ศัตรูภูมื่น" ¹ ดังปรากฏในกนกนคร
เมื่ออมรสิงห์เผชิญหน้ากับนักบวชไวราศีและนางเทษย์ตัวร้ายไว้ว่า :

" อมรสิงห์นี้ครูที่ ทรงขรรค์ฤทธิ์ฟาดไป
ถูกสิ้นรากษสชากกลาง มัดโลกโกรธพวงเพลิงไหม้
กายใหญ่กำยำกำไร ปากใหญ่แยกเขี้ยว เคี้ยวฟัน
กล่าวว้ากรรมาามู เองสุกกำเริบเสิบสัน" ²

ภยานกร รสของความกลัว ดังตอนที่นางกนกเรชาถูกนางเทษย์และรากษส
กดันแก่ง เพื่อแกแค้นแทนอมรสิงห์ มีคำกลอนว่า

"แอบอิงพิงผิวมัว เผลอ พุดพร้าเพื่อไปไช้ยัว
ยักษหยอกกลอกตาน่ากลัว ยืนยัวแยกแสบะเพละโลม
โคมยงองค์สิ้นจันงก ในอกคือไฟไหม้ไหม
กรี้ครากหวาคทุกซรุคโรม ฉาโถมจากมันทันโค
องค์สิ้นขวัญหายร้ายยิ่ง นางวิ่งเร็วพลันมันไล่
หวุดหวิดชิตนางกลางไฟ ทรามวัยดมสลบชบลง" ³

อหฤตร รสของความประหลาดใจ เกิดขึ้นคว้ยเห็นหรือไคย็นถึงสิ่งที่ไม่
น่าจะมีเป็นไปได้ ⁴ ดังตอนที่กล่าวถึงกำเนิดของนางกนกเรชาว่า

" หลากจิตตพิศชนงนงลักษณะ แปลกนักพากันสรร เสริฐ
เหมือนเมฆย่อยอยู่ภูเพลิง ลอยเหิรมังพระศศธร

¹ ป.ส.ศาสตร์, อสังการศาสตร์, หน้า 40.

² พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, กนกนคร, หน้า 58.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 180.

⁴ ป.ส.ศาสตร์, อสังการศาสตร์, หน้า 39.

บั๊กเคี้ยวเซอเดิมันยนา เหมือนเมฆในฟ้าเปิดถอน
 ดวงจันทร์เปี่ยมยอกอัมพร สองนิศากรพร้อมกัน
 รัศมีสีนิลกลมห้อง ใสส่องคือโคมโสมสรร
 ต่างคนต่างตลิ่งอึ้งพลัน ฤาจันทร์ล่องฟ้ามาคืน" 1

หасыรส รสของความขบขัน ในกนกนครนี้ ความขบขันเกิดขึ้นจากการใช้
 ถ้อยคำขององค์ผู้นิพนธ์ ซึ่งสร้างภาพไปในทำนองชวนหัว ดังตัวอย่างเมื่อกล่าวถึงการ
 ผจญภัยของชาวเมืองต่างๆที่ออกค้นหากนกนคร ดังที่เคยกล่าวไว้แล้วในบทที่ 2

พิศตุสรส รสของความเกลียดชัง ปรากฏในตอนที่น่างกนกระชาจู้ไควว่า
 อมรสิงห์เขามากล่าวเท็จว่าเป็นผู้เคยพบเห็นกนกนคร เป็นครั้งแรก ดังคำกลอนที่ว่า

"พลาคณิกจิตต์เราเนาโฉก ประโยชน์เปล่าปลถหมคเรื่อง
 เจ็บแสบแปลบผืนแสนเคื่อง เป็นเครื่องคนหยามลามเสีย
 แผลอจิตต์พุกจาพาที ย่อมเห็นเป็นที่เสื่อมเสีย
 อันชนชาติชั่วบัวเปีย เหมือนเหยียนเรือนเปื้อนพลัน" 2

ศานตุรส รสของความสงบ ปรากฏตอนที่กล่าวถึงฤๅปาปนาศน์ขณะบำเพ็ญ
 ทบะ เมื่อยังไม่มีสิ่งใดมารบกวน ดังคำกลอนที่ว่า

"พบโยคียงชงคน อานนนิ่งแนแลนาน
 คือหลักปักไว้ไปเคลื่อน แมนเหมือนต้นไม้ไพศาล
 ผุ่งปลวกหารังยังปราณ สวรรายูอยู่รอบโยคิน
 นนวกเซอทอดไปในพน ปลิวไปในหมบนดิน
 ฉมขาวยาวเพื่อยเลื่อยกิน มุนินทร์หอนไหวใจกาย" 3

1 พระราชนิพนธ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, กนกนคร, หน้า 28-9.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 66.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

การชื่นชมศิลปะอันใดที่ขึ้นชื่อว่างาม ก่อให้เกิดความประทับใจ เผลิดเพลิด
คิมค่าในอารมณ์อันใด การอ่านวรรณคดีที่มีวรรณศิลป์พร้อมมูลไปก็ยรรยาคำ รสความ
และรสวรรณคดีต่างๆที่ได้จากเนื้อหา เช่นกนกนกร ก็เป็นฉนั้น

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย